

Aziz Augustinus'un Düşünceleri Üzerinden Erken Orta Çağ Hristiyan Düşüncesinde Kadının Tanrı'nın Suretini Taşıma Statüsü

SERPİL DURĞUN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Science and Letters, Türkiye
sdurgun@mehmetakif.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7590-5600>

Öz

Kadının, erkeğin Tanrı'yla kurduğu ayrıcalıklı ilişkiden sürekli olarak dışlanmasına yol açan androsentrik bakış açısının yerleşmesinde ve bu bakış açısının çağdaş fikirler üzerinde de etkili olmaya devam etmesinde kanonik düşünürlerin kadınlık hakkındaki düşünce ve yorumları hiç şüphesiz çok önemli bir rol oynamaktadır. Kanonik düşünürlerin öne sürdüğü düşünceler, çağdaş Batı felsefesinin çoğunda hâlâ yaygın olan, kadının değersizleştirilmesi modelini ortaya koymaktadır. Batı'nın hiyerarşik düalist düşünce geleneğinin bir izdüşümü olan bu model, tahakkümü her alanda meşrulaştırmaya hizmet ettiğinden bu düşünce biçiminin kanonik düşünürlerin görüşleri üzerinden serimlenerek açığa çıkarılması elzemdir. Bu kanonik düşünürlerden biri, ilk önemli Hristiyan filozoflarından olan Aurelius Augustinus'tur (ö. 430). Batı Orta Çağ Hristiyan kültürünün başlıca mimarlarından biri olarak kabul edilen Augustinus'un kadının rolü ve statüsüne dair düşünceleri, özellikle Batı Hristiyan kültürü üzerinde yüzyıllardır normatif olarak kabul edildiğinden ve çağdaş fikirler üzerinde de etkili olmaya devam ettiğinden söz konusu düşüncelerinin irdelenmesi önem teşkil etmektedir. Bu kapsamda makale, Augustinus'un kadının rolü ve statüsüne yönelik düşüncelerinin kilit noktası durumunda olan, kadınların da tıpkı erkekler gibi Tanrı'nın suretinde yaratıldığını düşünüp düşünmediği konusunun irdelenmesi amacına yöneliktir. Augustinus'un yorumlarındaki eril-paternal tasavvurların irdelenmesinin, erkeğin Tanrı'yla kurduğu ayrıcalıklı ilişkiden kadının dışlandığı koşulların istikrarsızlığının ifşa edilmesinin, cinsiyet önyargısının zayıflatılmasına, bu konuda bir farkındalık sağlanmasına katkısı olacağı düşünülmektedir. Kadınların da tıpkı erkekler gibi Tanrı'nın suretinde yaratıldığını düşünüp düşünmediği konusunda Augustinus'un metinleri bazı belirsizlikler ve çelişkiler içermektedir. Kadın ve erkeğin ruhani açıdan eşit olduğunu savunmasına karşın kadını bedenle, erkeği akılla ilişkilendiren Augustinus, kadını bedensel farklılık bakımından aşağı görmektedir. Kadının bedensel olarak aşağı bir konumda olmasını ise, daha düşük bir akıl biçimiyle ilişkilendirmektedir. Augustinus, bedeninin ruha tabi kılınması gerektiği düşüncesine koşut olarak, kadınları erkeklere tabi olarak konumlandırmaktadır. Böyle bir konumlandırma, onun kadının ruhani doğasını erkeğin ruhani doğasıyla eşdeğer olarak görmesine ters düşmektedir. Augustinus'un

kadınlık tasavvurundaki bu çelişkili gerilimlerin, onun Yunan felsefesinden miras aldığı akıl-ruh/beden-madde düalizmi ekseninde okunduğunda daha kolay anlaşılabilceği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ Felsefesi, Aziz Augustinus, Hiyerarşik Düalist Düşünce, Hristiyanlık, Yaratılış, Tanrı'nın Sureti, Kadın.

The Status of Women as Bearers of the Image of God in Early Medieval Christian Thought through the Thought of St. Augustine

Abstract

The thoughts and interpretations of canonical thinkers about femininity undoubtedly play a very important role in the establishment of the androcentric perspective that leads to the permanent exclusion of women from the privileged relationship that men have with God, and that this perspective continues to have an impact on contemporary ideas. The ideas put forward by canonical thinkers reveal the model of devaluation of women that is still prevalent in much of contemporary Western philosophy. This model, which is a reflection of the West's hierarchical dualist tradition of thought, serves to legitimize domination in every field, so it is important to reveal this way of thinking through the ideas of canonical thinkers. One of these canonical thinkers was Aurelius Augustine (d. 430), the first important Christian philosopher, and considered one of the main architects of Western Medieval Christian culture. His thoughts on the role and status of women has been accepted as normative for centuries, especially in Western Christian culture. In addition, his thoughts continue to have an impact on contemporary ideas. Therefore, it is important to examine Augustine's thoughts. In this context, the article aims to examine whether Augustine thought that women, like men, were created in the image of God, which is a key point in his thoughts on the role and status of women. Examining the masculine-paternal conceptions in the commentaries of Augustine and revealing the instability of the conditions in which women are excluded from the privileged relationship that men have with God, can contribute to weakening gender bias and raising awareness of this issue. Augustine's texts contain some ambiguities and contradictions regarding whether he thought that women, like men, were created in the image of God. Augustine argues that men and women are spiritually equal; he associates women with the body and men with the mind, and sees women as inferior in terms of bodily difference. He associates women's physically inferior position with a lower form of reason. In line with the idea that the body should be subordinated to the soul, Augustine positions women as subordinate to men. Such a positioning runs counter to his view of women's spiritual nature as equivalent to that of men's. It can be said that these contradictory tensions in Augustine's conception of womanhood can be more easily understood when read in the context of the mind-spirit/body-matter dualism he inherited from Greek philosophy.

Keywords: Medieval Philosophy, St. Augustine, Hierarchical Dualistic Thought, Christianity, Genesis, The Image of God, Woman.

Giriş

Kadınları sosyo-politik, dini-kültürel tarihsel yaşamın dışında tutan hegemonik tarihsel söylemleri kesintiye uğratmayı amaçlayan çalışmalar pek çok alanda göze çarpmaktadır. Bu alanlardan biri de Kitab-ı Mukaddes teolojisidir. Bir teolog olan Elisabeth Schussler Fiorenza, ilk olarak 1983

yılında yayımlanan *In Memory of Her: Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins* adlı çalışmasında androsentrik Kitab-ı Mukaddes yorumunun, Kitab-ı Mukaddes'in kanonik yorumları içinde sistematik bir şekilde yer kapladığını göstererek teoloji çalışmaları içinde feminist çalışmalara öncülük etmiştir. Dinde feminist çalışmalar üzerine temel bir metin niteliğinde olan söz konusu çalışmada Fiorenza,¹ Kitab-ı Mukaddes telojisinde androsentrik yorumlayıcı söylemleri ortaya koyarak mevcut egemenlik ve sömürü ilişkilerini kesintiye uğratmayı ve böylece kadınları görünür kılmayı hedeflemiştir. Fiorenza'nın yanı sıra feminist eğilimli bazı teologlar² da erkek karşısında kadını değersizleştiren kanon statüsü kazanmış bir dizi Kitab-ı Mukaddes okumasıyla mücadele etmek amacıyla, Kitab-ı Mukaddes'deki kutsal metinlerin geleneksel ideolojik okumalarının ötesine geçerek kutsal kitap metnini cinsiyetçiliğe karşı mücadelede bir ortak haline getirmeye çalışmışlardır. Böylece, erkek ve kadının insan olarak yaşama işine ayrı ayrı katkıları konusunda yeni ve uygun bir anlayışın ortaya çıkabileceği varsayılmaktadır.³

Kitab-ı Mukaddes'deki Havva imgesinin, son iki bin yıldır kadınlar hakkındaki fikirleri güçlü bir şekilde etkilediği argümanından hareket eden feminist teolog Meyers, itaatkâr ve bağımlı ilk kadın imgesinin tarihsel bir gerçeği temsil etmediğini, esas olarak Yahudilik-Hıristiyanlık geleneklerinin kuruluşunda belirleyici bir etkiye sahip olan Pavlus (ö. 64/65) ve Rabbi Yohanan (ö. 74) gibi bir grup şehirli elit erkeğin androsentrik yapılarını temsil ettiğini öne sürmektedir.⁴ Erken dönem Hıristiyan ve Yahudi edebiyatında, kutsal kitapta geçen Adem ve Havva'nın düşüşü ve onların aldığı cezanın kadın düşmanı açılımlarının ortaya çıktığını belirten Meyers,⁵ bu açılımlarda Havva'nın günahla, ölümle ve ıstırapla ilişkilendirildiğini, tüm olumsuz kavramların kendisine silinmez bir şekilde yüklendiğini ve böylece Tekvin'in 2. ve 3. kısmındaki orijinal kadını neredeyse hiç göremez olduğumuzu savunur. Ancak son yıllarda, kutsal kitap bilginlerinin çeşitli analitik araçların yardımıyla Havva'yı yeniden keşfetme görevini üstlendiklerinin ve böylece ona kendi sesini verdiklerinin de altını çizer.

¹ Elisabeth Schussler Fiorenza, *In Memory of Her: Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*, xvii.

² Örn. Phyllis A. Bird, "Male and Female He Created Them": Gen. 1.27b in the Context of the Priestly Account of Creation," 129-160; Phyllis A. Bird, *Missing Persons and Mistaken Identities: Women and Gender in Ancient Israel*. (Overtures to Biblical Theology); Carol Meyers, *Rediscovering Eve: Ancient Israelite Women in Context*; Phyllis Trible, *God and the Rhetoric of Sexuality* (Overtures to Biblical Theology 2).

³ John William Rogerson, *Genesis 1-11 Old Testament Guides*, 50-51.

⁴ Meyers, *Rediscovering Eve: Ancient Israelite Women in Context*, 3.

⁵ Meyers, *Rediscovering Eve: Ancient Israelite Women in Context*, 196.

Bu keşif çabasında, Tekvin'in 1. 2. ve 3. kısımları üzerinde durulmaktadır. Söz konusu kısımların,⁶ kadınların erkeklere tabi olduğu şeklinde yorumlandığını ve bu tür yorumların kutsal metnin gerçek anlamının çarpıtılması olduğunu savunan feminist teologlar, bu kısımlara dair cinsiyetlerin eşitliğini ya da tamamlayıcılığını vurgulayan yorumlar öne sürmüşlerdir.⁷ Bunlar içinde özellikle, Tekvin'deki 1:27. cümle oldukça tartışmalıdır. Söz konusu cümle, "Ve Tanrı insanı kendi suretinde yarattı; onu Tanrı'nın suretine göre yarattı; onları erkek ve dişi olarak yarattı"⁸ şeklindedir. Tekvin'deki 1:27'nin, kadınların da tıpkı erkekler gibi Tanrı'nın suretinde -*Imago Dei*- yaratılıp yaratılmadığına dair farklı yorumları söz konusudur. Kadınların da tıpkı erkekler gibi Tanrı'nın suretinde yaratıldığının kabul edilmesi, cinsiyetler arasında bir hiyerarşinin olmaması, kadının bir insan olarak erkek kadar değerli olması anlamına geldiğinden elzemdir. Bir teolog ve tarihçi olan Bird'e göre, kadının tanrısal olanı erkek kadar tam olarak imgelediği ve dolayısıyla Tanrı'nın dünyadaki özel işareti ya da temsilcisi olarak insanlığın anlaşılmasında erkek kadar kadının da önemli olduğu yönündeki çağdaş ısrar, çoğu rahip yazarın söylemeyi amaçladığı ya da tasavvur edebildiği şeyi aşsa bile sağlam bir yorumdur. Çünkü, insan olmak Tanrı'nın suretinde yaratılmaktır. Tanrısal suret bir bütün olarak türü karakterize edip tanımladığından söz konusu suret türün herhangi bir bireyi için inkâr edilemez. Bunun yanı sıra, insan olmak aynı zamanda erkek ya da kadın olmak anlamına geldiğinden hem erkek hem de kadın tanrısal suret tarafından eşit şekilde karakterize edilmelidir. Bird doğada tanrısal suretin azaltılması ya da farklılaştırılması için hiçbir temel olmadığını, anayasa (yaratılış) gereği düzene ait olan şeyin değişmez ve yok edilemez olduğunu ve bu durumun tarih tarafından da değiştirilemez ya da inkâr edilemez olduğunu savunur. Dolayısıyla, insan kimliği için de esas olan budur. Cinsiyet ya da diğer özellikler temelinde rol, sorumluluk ya da sosyal statü ayrımları tanrısal suret ifadesi tarafından dışlanmamaktadır. Bird'e göre bu tür ayrımlar, bir bireyi ya da grubu Tanrı'nın suretindeki insanlığın tam ve temel statüsünü inkâr etme etkisine sahip olduğunda, yaratılış sözüyle çelişmektedir.⁹

Böyle bir çelişkiye rağmen, Tekvin'deki 1:27. cümlelerin kanon statüye sahip androsentrik yorumu, erkekten türetilmiş, bedenlenmiş ve cinsiyetlendirilmiş kadının tanrısal surete tam olarak sahip olmadığı, sadece erkeğin Tanrı'nın sureti olarak her zaman tam bir statüye sahip olduğu

⁶ *The Old Testament: Volume: I Genesis-Esther*, 1, 2, 3.

⁷ Rogerson, *Genesis 1-11 Old Testament Guides*, 14.

⁸ *The Old Testament: Volume: I Genesis-Esther*, 1:27.

⁹ Bird, *Missing Persons and Mistaken Identities: Women and Gender in Ancient Israel*, 153-154.

şeklindedir. Adil ve hakkaniyetli olmayan bu yorum, kadının erkek karşısındaki ikincil konumunun beslenip güçlenmesine, varlığının erkek karşısında değersizleştirilmesine ve bastırılmış bir kadın tarihinin arka planına bir meşruiyet kazandırılmaya çalışılmasına neden olmaktadır.

Kadının, erkeğin Tanrı'yla kurduğu ayrıcalıklı ilişkiden dışlanmasına ve varlığının erkek karşısında değersizleştirilmesine yol açan androsentrik bakış açısının yerleşmesinde, kanonik düşünürlerin kadınlık hakkındaki düşünce ve yorumları da hiç şüphesiz çok önemli bir rol oynamaktadır. Zira, kanonik düşünürlerin metinlerinde ve yorumlarında kadının rolü ve statüsü hakkında öne sürdüğü düşünceler, Tuana'nın da belirttiği gibi, "çağdaş Batı felsefesinin çoğunda hala yaygın olan, kadının değersizleştirilmesi modelini ortaya koymaktadır."¹⁰ Batı'nın hiyerarşik düalist düşünce geleneğinin bir izdüşümü olan bu model, tahakkümü her alanda meşrulaştırmaya hizmet ettiğinden bu düşünce biçiminin kanonik düşünürlerin görüşleri üzerinden serimlenerek açığa çıkarılması önemlidir. Kanonik düşünürler tarafından kadına dair öne sürülen düşünceler, kadınların ezilmesinden sorumlu tarihsel bir arka planı oluşturmuştur. Daha da önemlisi, söz konusu düşünceler çağdaş fikirler üzerinde de etkili olmakta, bizi hâlâ derinden etkilemeye devam etmektedir.

Bu kanonik düşünürlerden biri, ilk önemli Hristiyan filozofu olan Aurelius Augustinus'tur. Batı Orta Çağ Hristiyan kültürünün başlıca mimarlarından biri olarak kabul edilen Augustinus'un kadının rolü ve statüsüne dair düşünceleri, özellikle Batı Hristiyan kültürü üzerinde yüzyıllardır normatif olarak kabul edildiğinden ve çağdaş fikirler üzerinde de etkili olmaya devam ettiğinden söz konusu düşüncelerin irdelenmesi önem teşkil etmektedir. Bu kapsamda makale, Augustinus'un kadının rolü ve statüsüne yönelik düşüncelerinin kilit noktası durumunda olan, kadınların da tıpkı erkekler gibi Tanrı'nın suretinde yaratıldığını düşünüp düşünmediği konusunun irdelenmesi amacına yöneliktir. Bu konunun hem teorik hem de pratik sonuçları olduğundan söz konusu konu oldukça önemli bir sorunsaldır. Augustinus gibi kilise babalarının görüşlerini eleştiren feminist teorisyenler, eski önyargıların zor öldüğünü savunmakta, kadına dair önyargıların neden olduğu etkilerin Orta Çağ Hristiyanlık sonrası dönemlerde bile bilinçsizce yeniden üretildiğini vurgulamaktadır.¹¹ Bu düşünceden hareketle, kanonik düşünürlerden biri olan Augustinus'un yorumlarındaki eril-paternal tasavvurların irdelenmesinin, erkeğin Tanrı'yla

¹⁰ Nancy Tuana, *Woman and the History of Philosophy*, 8.

¹¹ Penelope Deutscher, *Yielding Gender: Feminism, Deconstruction and the History of Philosophy*, 162-163.

kurduğu ayrıcalıklı ilişkiden kadının dışlandığı koşulların istikrarsızlığının ifşa edilmesinin, cinsiyet önyargısının zayıflatılmasına, bu konuda bir farkındalık yaratılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu amaç ve beklenti doğrultusunda çalışmada, ele alınan konuya ilişkin yazılı temel kaynakların ayrıntılı, sistemli ve sorgulayıcı bir şekilde incelendiği literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Bu süreçte, temel kaynağımız Augustinus'un kendi eserleri olmuştur. Kadınların da tıpkı erkekler gibi Tanrı'nın suretinde yaratıldığını düşünüp düşünmediği konusunda Augustinus'un metinleri analiz edildiğinde, onun düşüncelerinin bazı belirsizlikler ve çelişkiler içerdiği görülmektedir. Söz konusu konuya yönelik Augustinus'un düşüncelerinin bazı belirsizlikler ve çelişkiler içermesi, birbirinden farklı yorumların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Daha açık bir ifadeyle, Augustinus'un kadınların ruhani anlamda tanrısal suret statüsüne sahip olduğunu düşündüğünü öne süren yorumcular olduğu gibi, Augustinus'un kadını tanrısal suretin tam bir taşıyıcısı olarak görmediğini öne süren yorumcular da söz konusudur. Bu kapsamda, çalışmada öncelikle Augustinus kısaca tanıtılmış, ardından bu farklı yorumların Augustinus'un hangi söylemleriyle gerekçelendirildiği serimlenmiştir. Daha sonra, Augustinus'un kadınların da tıpkı erkekler gibi Tanrı'nın suretinde yaratıldığını düşünüp düşünmediği konusu, onun Antik Yunan felsefesinden, özellikle Platon'dan devraldığı hiyerarşik düalist düşünce geleneği çerçevesinde değerlendirilmiştir. Son olarak, sonuç kısmında, ele alınan sorunsala yönelik çalışmanın kendi eğilimi doğrultusunda genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1. Aziz Augustinus Bir Proto-Feminist midir?

Aurelius Augustinus Patristik felsefenin önde gelen temsilcisidir. İlk önemli Hristiyan filozofu olarak kabul edilen Aziz Augustinus'un düşünceleri ve bu düşüncelerini yansıttığı metinler Batı Hristiyan düşüncesinin gelişmesinde ve şekillenmesinde çok etkili olmuştur. Annesi bir Hristiyan, babası ise bir pagan olan Augustinus, annesinin dinine geçmeden önce zamanının tüm dinsel hareketlerinin hemen hemen hepsine girip çıkmıştır. Kuzey Afrika'da Tagaste'de yaşayan ailesi, imkanları iyi olmamasına rağmen, Augustinus'u eyaletin başkenti olan Kartaca'ya göndererek retorik eğitimi aldırışlardır. Bunun ardından Augustinus, imparatorluğun başkenti olan Mediolanum'da (Milano) 386 yılında tövbe ederek Hristiyan olmuştur. İnziva ve dindarca tefekkür hayatı sürdürmek için 388 yılında Kuzey Afrika'ya giden Augustinus'a sahip olduğu yetenekler kilise içinde yüksek bir makam kazandırmış ve böylece Hippo (Hippo Regius) Piskoposu olmuştur. Bu nedenle Hippolu Augustinus olarak da anılan Aziz

Augustinus, 430 yılında Vandalların Hippo şehrini kuşatma altına aldıkları süreçte hayatını kaybetmiştir.¹²

Augustinus'un Hristiyanlığa giden yolu felsefe, Maniheizm, Yeni Platonculuk ve Pavlus'un Mektupları'ndan geçmiştir.¹³ Crouse, Augustinus'un bir Platoncu olduğunu ve Platonculuğa yaratıcı bir Hristiyan yorumu kazandırdığını öne sürmektedir.¹⁴ Geç Antik Çağda Platonculuk ile Batı Hristiyanlığı arasındaki sentezin başlıca mimarı kabul edilen Augustinus, bu sentezi oluşturmak için kutsal yazılardan "iyi bir Tanrı tarafından iyi olarak yaratılmış olan tüm yaratılış iyidir" ilkesini almıştır. Platonculardan ise, maddi dünyaya büyük bir şüpheyile bakma eğilimini miras almıştır. O, maddi dünyanın metafizik anlamda (yani maddi dünya düzeyinde nihai varlığı) iyi olduğunu düşünmesine rağmen, aynı Platon gibi maddeye, özellikle de insan bedenine yönelik büyük bir şüphe duymuştur. Augustinus, Platonculuğu benimserken insanın ruh ve beden olmak üzere iki tür varlıktan oluştuğuna ve hangisinin tercih edileceği konusunda hiçbir şüphenin bulunmadığına yürekten inanmaktadır. O, insana dair bu düalist bakış açısını kabul ettiği gibi, ruhun bedenden önce geldiği bir düzen ve hiyerarşiyi de kabul etmiştir. İnsanı, "bedeni kullanan ruh" olarak gören Augustinus, bedeni kullanan ruhun, kullanılan bedenden açıkça üstün olduğunu savunmuştur.¹⁵ Nitekim, *İtiraflar*'ın VIII. kitabında yazdıkları gerçek benliğini, bedeninin karmaşık alışkanlıklarından kurtulmaya çalışan ruh olarak nasıl tanımladığını açıkça ortaya koymaktadır.¹⁶ Bu noktada Bordo,¹⁷ Augustinus'un bedeni düşman gibi gördüğünü, aslında onun nihai hedefinin onsuz yaşamayı öğrenmek olduğunu söyler.¹⁸ Augustinus'un cephesinden bakıldığında, dünyanın cazibesinden kurtulup entelektüel bağımsızlığa ulaşmak için, bedenin yanılısalarına karşı, dikkat dağıtıcı şeylere karşı dayanıklı hale gelmek için, kontrol ruh için merkezi bir

¹² William Thomas Jones, *Ortaçağ Düşüncesi Batı Felsefesi Tarihi*, 120-121.

¹³ Judith Chelius Stark, "Introduction," 5.

¹⁴ Robert Crouse, "Paucis Mutatis Verbis: St Augustine's Platonism," 42.

¹⁵ Stark, "Introduction," 22-23.

¹⁶ Bkz. Augustine, *Confessions*, VIII.5.11.

¹⁷ Susan Bordo, *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and the Body*, 145.

¹⁸ Augustinus'un bedeni düşman olarak görmesi, onun daha önce Maniheizm'e inanmış olmasıyla da ilişkilendirilebilir. Ancak bu çalışma, Augustinus'un hiyerarşik düalist bakış açısını Platonculukla ilişkilendirdiğinden, Augustinus'un bedeni düşman gibi görmesinin Maniheizm ile ilişkilendirilmesi ayrı bir çalışmanın konusudur. Yine de burada Mani'nin öğretisine kısaca yer vermek uygun olacaktır. Mani'nin öğretisi ruhla bedenin, ışıkla karanlığın, iyilikle kötülüğün gnostik düalizmine dayanır. Maniheizm'de beden ile maddenin kötü olduğuna inanılır ve bunların ruhun kurtuluşunu engelledikleri düşünülür. İnsanın ruhu, ışığın yani Tanrı'nın parçası olarak korunması gereken unsur olarak kabul edilir; insan bedeni ise, ölümle asli konumuna yani karanlığa dönen, insanın karanlık, kötü kısmı olarak görülür. Ruh masum, iyi ve temiz olandır; günahın mekânı, sadece beden veya yeryüzüdür. Maniheizm ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kurt Rudolph, "Maniheizm," 378-393.

meseledir. Aynı Platon'da olduğu gibi, onun düşüncesinde de ruh bedeni yönetmeli, beden de ona itaat etmelidir.¹⁹

Augustinus'un insan bedeniyle ilgili hem pratik hem de teorik zorlukları vardır, ama özellikle kadın bedeni söz konusu olduğunda onun bu konudaki görüşleri daha da karmaşıklaşır. Aslında, Augustinusçu gelenekte (beden ile ruh arasında açık bir düalizm üzerine kurulu gelenek) kadının ruhu her bakımdan erkeğine eşit sayılmıştır.²⁰ Buna karşın, beden söz konusu olduğunda bu eşitlik durumu birdenbire bozulur. Augustinus'a göre erkeklerin bedenlenme biçimleri kadınların bedenlenme şekillerinden çok farklıdır. Beden kesinlikle hem erkekler hem de kadınlar için bir yükür, ancak kadınların taşıması gereken yük ve bedenlenme için ödemeleri gereken bedel, erkeklere uygulananndan çok daha külfetlidir. İşte tam da bu nedenden ötürü, kadınların (kadın olarak) vücut bulmuş halinin, Augustinus'un onları tanrısal suretin tam olarak taşıyıcısı olarak görmesini engellediği savunulmaktadır.²¹ Ancak, bu düşüncenin tam tersini savunan yorumcular da söz konusudur. Daha açık bir ifadeyle, Augustinus'un kadınların da tıpkı erkekler gibi Tanrı'nın suretinde yaratıldığını düşünüp düşünmediği konusu ekseninde, onu kadın dostu olarak nitelendiren yorumcular olduğu gibi, kadın düşmanı olarak gören yorumcular da vardır.

Batı düşüncesinde pek çok feministin gözünde, Augustinus'tan daha tartışmalı ve sorunlu olan bir düşünür -Aristoteles dışında- bulmak zordur. Bazı feministler için, Augustinus'un kadına dair olumsuz ve sorunlu görüşleri günümüzde bile Batı Hristiyanlığını rahatsız etmeye devam etmektedir. Öte yandan, Augustinus'un kadının rolü konularına yönelik öne sürdüğü düşünceleri bir katkı olarak değerlendiren, onun düşüncelerini özellikle kadınları etkileyen Geç Roma dünyasının araçsal tutumları ve pratikleri üzerinde büyük ilerlemeler olarak gören bazı feministler de söz konusudur.²²

Augustinus, kadının statüsü ve rolüne ilişkin birbiriyle bağlantılı pek çok konu üzerinde düşünmüş biridir. Daha önce de belirtildiği gibi, Augustinus'un kadınların da tıpkı erkekler gibi Tanrı'nın suretinde yaratıldığını düşünüp düşünmediği konusu, onun kadının statüsü ve rolüne yönelik düşüncelerinin merkezinde yer almaktadır. Tekvin, hem erkeğin hem kadının Tanrı'nın suretinde yaratıldığını açıkça belirtmiştir, fakat "Korintoslulara Birinci Mektup," bu onuru yalnızca erkeğe bahşetmiştir. Böylece, kadın Yaradan'ın değil erkeğin izzeti haline gelmiştir.²³ M.S. 1.

¹⁹Bordo, *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and the Body*, 145.

²⁰ Carla Casagrande, "Korunan Kadın," 93.

²¹ Stark, "Introduction," 25.

²² Stark, "Introduction," 21.

²³ Jacques Dalarun, "Ruhban Bakış," 44.

Yüzyılda, özellikle cinsiyete dayalı dinî emirler sunan ilk kişi olarak bilinen Pavlus'un Mektupları, erken dönem Hristiyan kaynaklarındandır. Kadınlara dair en katı yasaklamalar, Pavlus'un "Korintoslulara Birinci Mektup"unda görülür. Söz konusu mektupta, kadınların meclislerde sessiz kalmalarını, çünkü onların konuşmalarına izin verilmediğini ve bu nedenle yasanın bildirdiği gibi uysal olmaları gerektiğini yazmıştır.²⁴ Yine aynı mektupta, kadınların öğrenmek istedikleri bir şey varsa, bunu evde kocalarına sormalarını, çünkü bir kadının mecliste konuşmasının saygınlığı hiçe indirdiğini bildirmiştir.²⁵ Cinsiyetler arasındaki ilişkiyi ise şu şekilde dile getirmiştir: "Şunu bilmenizi istiyorum: Her erkeğin başı Mesih'tir. Kadının başı erkektir. Mesih'in başı Tanrı'dır."²⁶ "Timoteosa Birinci Mektup"ta ise, bir kadının öğretmesine ya da bir erkek üzerinde otorite kurmasına izin vermediğini, kadınların sessiz olmaları gerektiğini bildirmiştir.²⁷ Pavlus'un kadınların aleyhine olan bu tür söylemleri, Orta Çağ filozoflarının ve ilk doğal hukuk teorisyenlerinin yazılarına da yansımış ve yeniden üretilmiştir.²⁸ Hristiyan ilkelerini kadınları geri plana itecek şekilde uygulayan ilk kişi olarak kabul edilen Pavlus'un kadınlar konusundaki bu düşünceleri, iki bin yıl boyunca Batı'daki entelektüel ve pratik gelenekte sürekli olarak güçlendirilecek olan kadınlar hakkındaki düşünce tarzını belirlemiştir.²⁹ Bu noktada Aziz Augustinus, Tekvin'in 1:27. cümlesini Pavlus'un söylemleriyle uyuşturmaya çalışmış ve bu çelişkinin üzerinde epeyce durmuştur.

Tekvin'in 1:27. cümlesinde geçen "Tanrı'nın sureti" ifadesi Augustinus'un kendi yazılarında pek çok defa karşımıza çıkar.³⁰ Augustinus, "Tanrı'nın sureti" ifadesine kendi metinlerinde defalarca yer vermiş olmasına karşın, konu kadınlara geldiğinde onların tanrısal suretin tam olarak taşıyıcısı olma statüleri bulanıklaşır. Bu durum, kadının tanrısal sureti taşıma statüsü konusunda birbiriyle çelişen yorumların ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Augustinus'un kadınların da erkekler gibi Tanrı'nın suretinde yaratıldığını düşünüp düşünmediğini analiz etmek isteyen araştırmacılar, onu ya kendi zamanı ve kültürü bağlamında ele alarak kadının ikincil konumunu irdelemişlerdir ya da Augustinus'un söz konusu

²⁴ "Birinci Korintliler," Bölüm 14: 34.

²⁵ "Birinci Korintliler," 14: 35.

²⁶ "Birinci Korintliler," 11: 3.

²⁷ "Birinci Timoteyus," Bölüm 2: 12.

²⁸ Susanne Sreedhar, "Feminist History of Philosophy," 144.

²⁹ Betsy McCormick, *A Study of the Idea of "Woman" in the Western Tradition*, 16.

³⁰ Örn. Augustinus, *İtiraflar*. çev. Dominik Pamir, 319-320; XIII; Augustine, *On the Trinity Books 8-15*. ed. Gareth B. Matthews, 91; XII.7.12; Augustinus, *İtiraflar*. çev. Çiğdem Dürüşken, 476-477; XIII; Augustinus, *Tanrı Devleti*. çev. Öncel Sencerman, 102. (Çeviri farklılıklarının anlamı etkilemesinin önüne geçmek için İtiraflar'ın iki ayrı çevirisine başvurulmuştur).

konuya ilişkin görüşlerinin aslında birçok erken Hristiyan dönemi yazarının kadınlara yönelik düşmanca tutumu göz önünde bulundurulduğunda, onlara göre bir gelişmeyi temsil ettiği gösterilmeye çalışılmıştır. Bunu göstermeye çalışanlar,³¹ Augustinus'un kadınların erkeklerle en azından bir tür ruhsal eşitliğe sahip olduğunu kabul ettiğini ve dolayısıyla kadınları da tanrısal suretin taşıyıcısı olarak gördüğünü öne sürmüşlerdir.³² Bu düşüncüyü savunanlar, Augustinus'un metinlerindeki genellikle aşağıdaki ifadelerle göndermede bulunmaktadır:

Kadınlar, bu yenilenme lütfundan ve Tanrı'nın suretinin bu yeniden biçimlendirilmesinden ayrı tutulmadıkları için (bedensel cinsiyetleri, yalnızca erkeğin Tanrı'nın sureti ve yüceliği olduğu söylenen bir metafor olsa bile), insanlığın ilk durumunda, kadın da bir insan olduğu için, kesinlikle rasyonel bir zihne sahipti ve buna göre o da Tanrı'nın suretinde yaratılmıştı.³³

Augustinus, *Siyasi Yazılar* adlı çalışmasında yer alan yukarıdaki ifadenin yanı sıra, *İtiraf*lar'da da maddi anlamda kadının erkek için yaratıldığını, ama zihinsel açıdan çıkarım yapma gücüne sahip aklıyla erkekle kadının doğasının eşit olduğunu söylemektedir.³⁴ Yine aynı çalışmasında Augustinus, *Tekvin*'deki yaratılış anlatımlarını tartışırken aşağıdaki düşüncelere yer vermektedir:

Senin Kilisenin, Tanrımız senin inayetinle bahsettiğin ruhani anlamda yargılama hakkı var, çünkü biz senin hayırlı işlerini gerçekleştirmek üzere senin suretinde yaratıldık. Bu hakka sadece Kilisenin ruhani başkanları sahip değil, bu başkanlara ruhani olarak tabi olan hazirun da sahip. Çünkü sen lütfunla insanları erkek ve kadın olarak yarattın, senin ruhani inayetinde herkes birbirine eşit olduğundan bedensel cinsiyet açısından ne erkek ne de kadın vardır; tıpkı ne Yahudi ne Yunanlı, ne köle ne de özgür arasında fark olmaması gibi.³⁵

Yukarıdaki alıntılar, Deutscher'ın da belirttiği gibi,³⁶ Augustinus'un rasyonel varlık olarak kadınların erkeklerle eşit derecede Tanrı'nın suretinde yaratıldığını düşündüğüne, Yaratıcı'nın suretinde erkek ya da dişi

³¹ Bkz. David Vincent Meconi, "Grata Sacris Angelis: Gender and the Imago Dei in Augustine's De Trinitate XII," 48-62; E. Ann Matter, "Christ, God, and Woman in the Thought of St. Augustine," 163-174; Kari Elisabeth Børresen, *Subordination and equivalence :The nature and role of woman in Augustine and Thomas Aquinas*; Kari Elisabeth Børresen, "In Defence Of Augustine: How Femina Is Homo," 411-428; Maryann Cline Horowitz, "The Image of God in Man-Is Woman Included?," 175-206; Philip Groth, "Women and the Imago Dei: Gender Ontology in St. Augustine's Thought," 56-64.

³² Stark, "Introduction," 36.

³³ Augustine, *Political Writings*, 251; III.22. (Tüm çeviriler yazara aittir).

³⁴ Augustinus, *İtiraf*lar, 493; XIII.32.47.

³⁵ Augustinus, *İtiraf*lar, 478; XIII. 23. 33; Augustine, *Confessions*, 267-268; XIII.23.33.

³⁶ Deutscher, *Yielding Gender: Feminism, Deconstruction and the History of Philosophy*, 144-145.

olmadığına işaret etmektedir. Augustinus için bedensiz ruhlar olarak kadın ve erkek Tanrı'nın gözünde eşittirler.

Groth'a göre, Tekvin'de kadın, erkekten türetildiğinden dolayı Tanrı'nın sureti olan erkeğin sureti olması nedeniyle kadın bir şekilde Tanrı'nın suretini miras almaktadır. Erkek, insanlığı ve ilk yaratılış olarak erkekliği ile Tanrı'nın sureti durumundadır; kadın ise, ilk yaratılan insan olan Adem'den türetildiği için insan olmak bakımından ya da insanlığı ile o da Tanrı'nın suretidir. Groth, bu durumda Augustinus'un kadının erkekten bağımsız olarak Tanrı'nın sureti olduğu sonucuna varmak zorunda olduğunu belirtir.³⁷ Groth'ın cephesinden bakıldığında, Augustinus Tanrı'nın gözünde bir cinsiyetin diğerinden üstün olduğunu iddia etmemekte, sadece Tanrı'nın suretleri olarak kadın ve erkeğin rollerinde deontolojik farklılıklar olduğunu öne sürmektedir. Augustinus'un kadın ve erkeğin rollerinin farklılaşmasına ilişkin görüşü, erkeklerin liderlik ve entelektüel çalışma için çağrıldığını, kadınların ise dünyevi doğalarına bağlı olduğunu ileri sürmesiyle netleşmektedir. Bu nedenle, Augustinus kadının kendisini tanrısal suretin daha eksiksiz taşıyıcısı olan erkeğe teslim etmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Ancak, erkeğin de kadın olmadan işlevini yerine getiremeyeceğini belirten Groth, Havva'nın yaratılmasının Adem'in bir yardımcıya ihtiyaç duyması nedeniyle gerçekleşmiş olduğunu hatırlatır. Groth'a göre, geçici dünyada kaldığımız sürece bu ikisi birbirinden ayıramaz bir durumdadır.³⁸

Augustinus'un kadına yönelik düşüncelerinde olumlu ya da kadın dostu olan yanları öne çıkarmak isteyen bazı araştırmacılar,³⁹ onun annesi Monica ile olan ilişkisi üzerinde de durmuşlardır. Bu çalışmalarda, Augustinus'un annesi Monica kadınların felsefi yaşama katkılarını temsil eden biri olarak öne çıkmaktadır. Nitekim, *İtiraflar*'ın pek çok yerinde Augustinus ondan övgüyle söz etmektedir.⁴⁰ Augustinus'un ruhani yolculuğuna, din değiştirmesine aracılık eden Monica, annelik erdeminin bir cisimleşmesidir, inançla doludur ve aslında geleneksel dindarlığında oğlundan çok daha yüreklidir. Augustinus'un anlatısında Monica hem bir kadın hem de bir anne olarak olumlu bir şekilde betimlenmiştir.⁴¹ Ayrıca, Hıristiyanlaşmaya başlayan Roma İmparatorluğunda statü bakımından yüksek seviyedeki kadınların dindarlık düzeylerini ve ilgilerini arttırmaya yönelik olarak,

³⁷ Groth, "Women and the Imago Dei: Gender Ontology in St. Augustine's Thought," 59-60.

³⁸ Groth, "Women and the Imago Dei: Gender Ontology in St. Augustine's Thought," 63.

³⁹ Bkz. Anne-Marie Bowery, "Monica: The Feminine Face of Christ," 69-95; Felecia McDuffie, "Augustine's Rhetoric of the Feminine in the Confessions: Woman as Mother, Woman as Other," 97-118; Virginia Burrus ve Catherine Keller, "Confessing Monica," 119-145.

⁴⁰ Bkz. Augustinus, *İtiraflar*. çev. Çiğdem Dürüşken, II.11.20; IX.4.8; IX.9.19-22; IX.11.28.

⁴¹ Stark, "Introduction," 33.

Augustinus'un kadınların tavsiye, yardım ve teselli taleplerine yanıt verdiği mektup koleksiyonunu inceleyen McWilliam, Augustinus'un kadınların sorduğu soruları ciddiye aldığını, kadınların bedenleri hakkında her ne düşünmüş olursa olsun, onların entelektüel ilgilerini ve güçlerini küçümsemediğini ileri sürmektedir.⁴²

Augustinus'un kadına yönelik düşüncelerinin olumlu olduğunu savunan araştırmacılar, onun kadınların Tanrı'nın suretinde yaratıldığının kabul edilip edilmeyeceği sorusunu gündeme getirmiş olmasını bile, Augustinus'un kadınlar hakkında kendi zamanının çok ilerisinde fikirlere sahip olduğunu bir göstergesi olarak görmektedir. Gerçekten de Augustinus'un, tanrısal suret statüsüne kadınların da sahip olup olmadığı meselesini bu kadar ileri götürmesi dikkate değerdir. Tertullianus (ö. 225) gibi diğer bazı erken dönem Hristiyan yazarların aksine, Augustinus görüşlerinde daha ölçülü ve incelikli görünmektedir.⁴³ Lloyd, kadınlık ile insan doğasının aşağı yönleri arasında kurulan eski benzerliklerin oluşturduğu arka planda, Augustinus'un kadınlığın yerini simgesel olarak yeniden belirleme çabasının bir tür ıslah girişimi olarak görülebileceğini belirtir. Augustinus'un kadın düşmanı yorumlara karşı çıkararak kadın doğasını yükseltmeye çalıştığını öne sürer.⁴⁴ Augustinus kadın doğasını yükseltmeye çalışsa da insan bedeninin dürtüleri ve ihtiyaçları hakkında, özellikle de kadın bedenine yönelik beslediği derin şüphelerin ötesine tam olarak geçememiştir.⁴⁵ Ayrıca, Augustinus kadınlar hakkında teorik düzeyde ilerici fikirlere sahip olsa da, pratikte kadınların toplumsal olarak ikincil statüsünü kabul etmektedir. Zira, Augustinus da kendi çağının insanıdır ve o dönemde kadının sosyal rolü esas olarak, Dupont'ın da belirttiği gibi, anne olmak ve Hristiyan inancına göre çocuk yetiştirmekle sınırlıdır.⁴⁶

Augustinus'un kadınların en azından ruhani anlamda tanrısal suret statüsüne sahip olduğunu düşündüğünü savunan yorumcular olduğu gibi, onun, kadını tanrısal suretin tam bir taşıyıcısı olarak görmediğini öne süren yorumcular⁴⁷ da söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, Augustinus'un düşüncesinde kadınların hiçbir zaman erkeklerin doğrudan yaratılıştan sahip olduğu gibi tam anlamıyla "Tanrı'nın sureti" olarak değerlendirilmediği savunulmaktadır. Örneğin Stark, Augustinus'un

⁴² Joanne McWilliam, "Augustine's Letters to Women," 201.

⁴³ Stark, "Introduction," 25.

⁴⁴ Genevieve Lloyd, *Erkek Akıl: Batı Felsefesinde Erkek ve Kadın*, 58.

⁴⁵ Stark, "Introduction," 25.

⁴⁶ Anthony Dupont, "Augustine's Relevance For Contemporary Religious Education: A Deconstructive and Constructive Reading of Augustine," 68.

⁴⁷ Bkz. Judith Chelius Stark, "Augustine on Women: In God's Image, but Less So," 215-241; Rosemary Radford Ruether, "Augustine: Sexuality, Gender, and Women," 47-67.

erkekten türetilmiş, bedenlenmiş ve cinsiyetlendirilmiş kadını tanrısal surete sahip olarak görmediğini, sadece erkeğin herhangi bir tereddüt olmaksızın Tanrı'nın sureti olarak her zaman tam bir statüye sahip olduğunu iddia etmektedir.⁴⁸

Nitekim, Augustinus *Teslis Üzerine*'nin XII. Kitabında, Tekvin'in 1:27. cümlesini Pavlus'un söylemiyle uyuşturmaya çalışarak aşağıdaki ifadeleri kullanır:

Öyleyse, erkeğin Tanrı'nın sureti olduğunu ve bu nedenle başını örtmesinin yasak olduğunu, ancak kadının öyle olmadığını ve bu nedenle bunu yapmasının emredildiğini söyleyen Havari'yi-Pavlus'u- hangi anlamda anlamalıyız? Sanırım çözüm, insan zihninin doğasını tartışırken söylediğim şeyde yatıyor: Yani kadının kocasıyla birlikte Tanrı'nın sureti olduğu, dolayısıyla tüm bu tözün tek bir suret olduğu. Ancak, kadın yalnızca kendisine ait bir işlev olan yardımcı eş olarak görevlendirildiğinde o, Tanrı'nın sureti değildir; ama erkek söz konusu olduğunda, o tek başına Tanrı'nın suretidir. Tıpkı kendisinin ve kadının bir bütün olarak bir araya geldiği zamanki gibi tam ve eksiksiz olarak.⁴⁹

Yine, aynı çalışmasında Augustinus şu ifadelere yer verir:

Bu açıklamada, bireyin zihninde tefekkür ve eylem arasında belirli bir rasyonel evlilik aradık, çünkü zihnin birliği korunurken işlevler bu ikisi arasında bölünmüştür. Bu aynı zamanda, tüm insan ırkının kendilerinden türediği ilk iki insan olan erkek ve kadınla ilgili anlatının tarihsel gerçekliğine de bağlıdır. Ancak, Havari'nin her bir insanda bir şeyler aranmasını amaçladığını anlamamıza yardımcı olduğu ölçüde dinlenmesi gerekir, ancak iki insanın farklı cinsiyeti söz konusu olduğunda, Tanrı'nın suretini sadece erkeğe verir, kadına değil.⁵⁰

Yukarıdaki alıntılardan anlaşılacağı gibi, Augustinus için kadın tek başına ele alındığında Tanrı'nın suretini taşıyamamaktadır. Kadın, ancak evlendiğinde eşiyle birlikte Tanrı'nın suretinin taşıyıcısı olmaktadır. Bu düşünce, Kömürçüoğlu'nun da belirttiği gibi, erkeğin tek başına Tanrı'nın sureti olarak kabul edilmesi, kadının ise erkek tarafından tamamlanması şeklinde bir yaklaşım içermektedir.⁵¹

"Kadının kişiliğinin erkeğin kişiliğinden var olduğunu"⁵² öne süren Augustinus, erkeklerin olduğu kadar kadınların da Tanrı'nın sureti olup olmadığı konusunu çözme girişiminde, insan zihninin işleyişini açıklamak

⁴⁸ Stark, "Augustine on Women: In God's Image, but Less So," 216.

⁴⁹ Augustine, *On the Trinity Books 8-15*, 90; XII.7.10.

⁵⁰ Augustine, *On the Trinity Books 8-15*, 97; XII.7.19.

⁵¹ Şeyma Kömürçüoğlu, *Ouis Ut Deus: Orta Çağ Felsefesinde Bir Model Olarak Tanrı*, 145.

⁵² Augustine, *On the Trinity Books 8-15*, 85; XII.5.5.

için yaptığı ayırmadan hareket eder. Augustinus aklın faaliyetlerini üst akıl ve alt akıl olarak ikiye ayırır ya da diğer bir ifadeyle insan zihnini değerlendirirken üst akıl ve alt akıl şeklinde bir ayırım yapar.

Augustinus'a göre, zihnin sadece yüksek faaliyetleri (gerçeği tefekkür eden, kendisini ebedi olana doğru genişleten üst akıl) Tanrı'nın suretini taşır, tek başına hareket eden ve geçici, zamansal, aşağı şeylerle uğraşmaya yönelen zihnin alt kısmında Tanrı'nın sureti bulunmaz.⁵³ Zihnin yalnızca ebedi şeylerin tefekkürüne ait olan kısmında Tanrı'nın bir suretinin olduğunu; ama zihnin geçici ve değişken şeyler üzerindeki eyleme yönlendirilmiş olan alt kısmında Tanrı'nın suretinin bulunmadığını söyleyen Augustinus,⁵⁴ ebedi ve değişmez olana bakan üst akli erkeklerle, geçici, zamansal meselelerle ilgilenen alt akli ise kadınla ilişkilendirir.⁵⁵ Üst akıl ile alt akıl arasında bir hiyerarşi kuran Augustinus, alt akli, üst akla yardımcı olan bir şey olarak değil, daha ziyade büyük bir engel olarak görür. Alt aklın, üst akli nasıl aşağı çekebileceği konusuyla çok fazla ilgilenen Augustinus'un dünya hakkında bilgi edinmede ve yükseliş sürecini başlatmada alt aklın oynadığı vazgeçilmez role dair kabulü oldukça azdır. Augustinus fiziksel dünyaya, *Tanrı Devleti'*ne geçmek için sadece bir başlangıç noktası olarak önem verir.⁵⁶ Alt aklın üst akıl için arz ettiği tehlikeler hakkında uyarıda bulunan Augustinus, Pavlus'un kadınların örtünmesine dair yaptığı atıfı, üst aklın alt akli kontrol altında tutmasının önemini ifade etmenin bir yolu olarak görür. Erkeklerin Tanrı'nın sureti olup olmadığını asla sorgulamayan Augustinus için, erkek tek başına düşünüldüğünde de kadınla birlikte düşünüldüğünde de tamamen Tanrı'nın sureti durumundadır. Buna karşın kadın, erkeklerle birleştiğinde ya da erkeklerle birlikte ele alındığında Tanrı'nın sureti olarak kabul edilir, tıpkı alt aklın ancak üst akılla birleştiğinde Tanrı'nın sureti olarak kabul edilmesi gibi.⁵⁷

Lloyd, Tekvin'i Yunan felsefe kavramları ile sentezleme çabalarının, Yahudi filozof Philo'nun (ö. 50) açtığı yolda ilerleyerek kadının ikincil yaratılışını ve bağımlılığını onun daha az rasyonel olmasıyla ilişkilendirmeye eğilimli olduğunu belirtir. Nitekim, Augustinus'un yorumlarında da kadın akıl konusunda muğlak bir yerdedir. Augustinus'a göre, nasıl ki insan ruhunda iki güç bulunmaktaysa -bunlardan birincisi düşünme edimi sayesinde yöneten, diğeri ise itaat etmesi için bağımlı yaratılmış olan güç-

⁵³ Augustine, *On the Trinity Books 8-15*, 90; XII.7.10.

⁵⁴ Augustine, *On the Trinity Books 8-15*, 84-85; XII.4.4.

⁵⁵ Augustine, *On the Trinity Books 8-15*, 84; XII.3.3.

⁵⁶ Stark, "Augustine on Women: In God's Image, but Less So," 236.

⁵⁷ Stark, "Augustine on Women: In God's Image, but Less So," 228.

aynı şekilde cisimsel olarak da kadın erkek için yaratılmıştır.⁵⁸ Bu bağlamda, Augustinus *İtiraflar*'da aşağıdaki ifadelerle yer vermektedir:

İnsanı, senin suretinde ve sana benzer yaratılan, senin suretinde ve sana benzer yaratıldığı için de, yani akıl ve anlayış yetisine sahip olduğu için de akıl yoksunu tüm hayvanlardan üstün kılınan insanı; ve insanın ruhunda iki ögenin olduğunu, bunlardan birinin karar verebildiği için hakimiyet gücüne sahip olduğunu, diğerinin ise boyun eğen ve itaat eden bir öge olduğunu, bu yüzden maddi anlamda kadının erkek için yaratıldığını, ama zihinsel açıdan çıkarım yapma gücüne sahip aklıyla erkekle kadının doğasının eşit olduğunu, yine de bedeninin yaradılış özelliği bakımından erkek cinsiyetine bağlı kılındığını görüyoruz; ve bu bağlılığın, doğal dürtülerin doğru eylemlerde bulunması için aklın çıkarım yetisine ve kıvraklığına tabi olmasına benzediğini.⁵⁹

Yukarıda görüldüğü gibi, aklın diğer yetiler üzerinde üstünlüğü vardır. Akıl, sahibini en çok Tanrı'ya benzettiği ve insanın dünyayı Tanrı'nın maddi kutsal kitabı olarak okumasına izin verdiği için değerli görülür ve bu nedenle bedene ya da maddeye önceldir. Augustinus, erkeği maddeselliğe karşıt olarak akılla daha yakından ilişkilendirdiği için doğal dürtülerle ve bedenle ilişkilendirdiği kadından üstün olarak konumlandırır.⁶⁰ Zihnin tefekkür işleviyle zihnin pratik işlevi arasında olan hiyerarşiye koşturarak, kadınla erkek arasında da aynı durum bulunmaktadır. Lloyd'un da belirttiği gibi, kadının erkeğe göre taşıdığı bedensel farklılık ve Augustinus tarafından bu farklılıktan ayrılamaz gibi düşünülen fiziksel bağımlılık, simgesel olarak aklın iki yönü arasındaki ast üst ilişkisini imlemektedir. Augustinus aklın yerinin "hiçbir cinsiyetin olmadığı yer" olan ruh veya zihin olduğunu düşünür ama bu noktada kadın, zihnin zamana bağımlı şeylere sapışını imleyen alt akılla ilişkilendirilir. Ancak Augustinus'da bu, kadının aklın yüksek tefekkür biçimine sahip olma kapasitesinden yoksun olduğu anlamına gelmez.⁶¹ Nitekim, Augustinus *Teslis Üzerine*'de aşağıdaki ifadelerle yer verir:

Öyleyse neden erkek Tanrı'nın sureti ve izzeti olduğu için başını örtmek zorunda değildir de, kadın erkeğin izzeti olduğu için örtmek zorundadır, tıpkı kendisini yaratanın suretine göre Tanrı'nın bilgisine doğru yenilenen kadın zihninin ruhunda yenilenmemiş gibi? Ama kadın bedensel cinsiyetiyle erkekten farklı olduğu için, aklın geçici şeyleri düzenlemek için bir kenara bırakılan kısmı, bedensel örtüsüyle uygun bir şekilde sembolize edilebilir; böylece Tanrı sureti insan zihninin

⁵⁸ Lloyd, *Erkek Akıl: Batı Felsefesinde Erkek ve Kadın*, 54-55.

⁵⁹ Augustinus, *İtiraflar*, 493-494; XIII.32.47.

⁶⁰ Deutscher, *Yielding Gender: Feminism, Deconstruction and the History of Philosophy*, 156.

⁶¹ Lloyd, *Erkek Akıl: Batı Felsefesinde Erkek ve Kadın*, 56-57.

ebedi nedenlerin tefekkürüne ve değerlendirilmesine tutunduğu kısmın dışında kalmaz; bu, açıkça görüldüğü gibi, sadece erkeklerin değil aynı zamanda kadınların da sahip olduğu bir şeydir.⁶²

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılabileceği gibi, Augustinus için kadın, erkekle arasındaki bedensel farklılık bakımından düşük zeka simgesi durumundadır. Ancak, rasyonel zihin olarak kadının statüsü erkeğe eşittir. Kadının erkekten sırf bedensel farklılığı nedeniyle, düşük zihinsel faaliyetlerin simgesi olarak görülmesi kuşkusuz kabul edilemez. Augustinus kadını erkekle tinsel olarak eşit görmesine rağmen, onu akılla ilişkili olarak eğreti bir konuma -aklın yüksek düşünceye dalış edimine sapışından sonra uğraşmak zorunda kalacağı duyuşal karışıklıklar alanına yakın bir yere yerleştirmiştir. Simgelerin bu yönünü, iradenin duyularla ilgilenmesi sonucu uğradığı bozuluş bakımından ele alan Augustinus, bu bakış açısıyla kadınlık ile düşük zihinsel faaliyetler arasında kurulmuş olan eski eşleştirmeleri güçlendirmiş olmaktadır.⁶³

Augustinus için, iradenin kontrolünü kaybetmesi son derece rahatsız edici bir şeydir. Çünkü, bu Augustinus'da beden zihne olan gerekli bağımlılığının yitirilişi anlamına gelmektedir. Bu durumu, insanoğlunun ilk günahı olan itaatsizliğinin bir ürünü olarak gören Augustinus'un felsefesinde, iradenin kontrolünü kaybetmesi ve böylece dünyevileşmesi simgesel olarak kadını çağırıştırılmaktadır. Yunan düşüncesinde olduğu gibi, kadının aklın karşısında konumlanan tutkular, beden ve bedensel şeylerle ilişkilendirilmesi Augustinus'da da devam etmektedir. Kadının erkeğe olan doğal bağımlılığı, rasyonel kontrolü, şeylerin yasaya uygun sıralanış düzeninde beden ruha olan bağımlılığını temsil etmektedir.⁶⁴ Dolayısıyla, Augustinus'un kadınların da tıpkı erkekler gibi Tanrı'nın suretinde yaratıldığını düşünüp düşünmediği konusunda karşımıza çıkan çelişkili gerilimler, onun Antik Yunan felsefesinden devraldığı hiyerarşik düalist düşünce geleneği çerçevesinde ele alındığında daha kolay anlaşılabilir.

2. Antik Yunan Felsefesinden Devralınan Hiyerarşik Düalist Düşünce Geleneğinin Bir Temsilcisi Olarak Aziz Augustinus

Felsefe bir disiplin olarak kurulmasından itibaren, dışı olan rasyonellikten ve bilginin kaynağından dışlanmıştır.⁶⁵ Bu dışlanma, Berktaş'ın da vurguladığı gibi, Batı felsefesinin temelindeki egemen ideolojik gelenek olan hiyerarşik düalist gelenekle yakından ilgilidir. Bu hiyerarşik düalist gelenek içinde beden kavramı, ruh ya da zihin kavramına daima karşıt

⁶² Augustine, *On the Trinity Books 8-15*, 91-92; XII.7.12.

⁶³ Lloyd, *Erkek Akıl: Batı Felsefesinde Erkek ve Kadın*, 58.

⁶⁴ Lloyd, *Erkek Akıl: Batı Felsefesinde Erkek ve Kadın*, 59-60.

⁶⁵ Cynthia A. Freeland, "Schemes and Scenes of Reading the Timaeus," 38.

bir biçimde kurgulanmıştır. Evrenin uzlaşmaz karşıtlıklar halinde kavranması, Eski Yunan felsefesinden kaynaklanan bir düşünce geleneğidir.⁶⁶ Bu gelenekte, “hiyerarşik düalizmin en genel, temel ve birleştirici olanı toplumsal cinsiyetli zihin/ruh - doğa/madde/beden karşıtlığı”⁶⁷ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunda, Platoncu felsefenin payı hiç de azımsanmayacak ölçüdedir. Zira, Keller’ın da belirttiği gibi, Batı düşünce tarihinde, bilgiye ulaşmada cinsiyetçi dili açık ve sistematik bir şekilde kullanan ilk düşünür Platon’dur.⁶⁸ Kadının erkek karşısındaki ikincil konumunun kavramsal çerçevesini sistematik bir şekilde ilk ortaya koyan Platon, erkekle özdeşleştirdiği aklı, insan olmanın daha az önemli olduğu varsayılan diğer yönleriyle kutuplaştıran androsentrik geleneğin bir mimarıdır. Her ne kadar *Devlet*’in V. Kitabında, onun koruyucular sınıfında kadın ve erkeğin sosyal rollerinin eşit olduğuna yönelik söylemleri devrimci bir nitelik taşıyor gibi gözükse de, Platon cinsiyetlerin eşitliğini asla savunmamaktadır. Kadının ve erkeğin sosyal rollerinin doğaya uygun olarak belirlenmiş olduğuna, erkeğin kadından üstün olduğuna yürekten inanmaktadır.⁶⁹ Platon’un diğer diyalogları dikkate alındığında⁷⁰, onun kadın ve erkek cinsi arasında yapmış olduğu keskin ayırım, varlık ve oluş, form ve madde, idealar ve duyulur dünya arasında yapmış olduğu keskin ayırımın bir tür yansıması olarak belirmektedir.⁷¹

Lloyd, Platon’da Tanrıyı andıran rasyonel ruhun/zihnin, köleyi andıran ölümlü bedeni yaşam boyunca yönlendirdiğine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, Platon’un olgunluk dönemi düşüncelerinde, bunun yerine ruhun rasyonel bölümü ile bu bölüme tabi kılınması gereken gayri rasyonel bölümü arasındaki içsel çatışmayı öne çıkardığını belirtmektedir. Lloyd, Platoncu bu temanın, daha sonraları Yahudi ve Hristiyan düşünürler tarafından erkeğin kadın üzerindeki haklı tahakkümü motifyle ilişkilendirilerek yorumlandığını vurgulamaktadır.⁷² Bu noktada, Augustinus’un da Platon’dan devraldığı hiyerarşik düalist düşünce biçimiyle androsentrik geleneğin bir katılımcısı ve sürdürücüsü olduğu kolaylıkla görülebilir. Platon gibi Augustinus’un da kadın erkek eşitsizliğini, kadının erkek karşısındaki ikincil

⁶⁶ Fatmagül Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hristiyanlıkta ve İslamiyette Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, 131.

⁶⁷ Val Plumwood, *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*, 67.

⁶⁸ Evelyn Fox Keller, *Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler*, 45.

⁶⁹ Bkz. Platon, *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz., V. 453e; 455e.

⁷⁰ Örn. Platon, *Phaidon*. çev. Suut K. Yetkin ve Hamdi R. Atademir; Platon, *Timaios*. çev. Erol Güney ve Lütfi Ay.

⁷¹ Serpil Durğun, “Platon’un Timaios Diyaloğunun Feminist Okuması,” 46.

⁷² Lloyd, *Erkek Akıl: Batı Felsefesinde Erkek ve Kadın*, 29.

konumunu rasyonalize eden düşünce geleneğinin en önemli sacayaklarından birini oluşturduğu söylenebilir.

Hiyerarşik düalist bakış açısı Augustinus'un eserlerinin çeşitli kısımlarında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Augustinus'un, kadınların Tanrı'nın suretinde yaratıldığını ontolojik ve ruhani anlamda kabul etmesi, ancak kadın bedeniyile birlikte ele alındığında kadının Tanrı'nın suretini taşımadığını düşünmesi, onun gerçeklik hakkındaki hiyerarşik düalist düşünme biçiminden kaynaklanmaktadır. Augustinus'un kadınların kadın olarak değil de, ruhani anlamda Tanrı'nın suretini taşıma statüsüne sahip olduklarına dair düşüncesi, onun Platon'dan devraldığı hiyerarşik, değer yüklü tabiiyet modelini korumakta ve güçlendirmektedir.⁷³ Bu bağlamda O'Donnell, Augustinus'un Hristiyanlık anlayışındaki derin bölünmelere ya da ikili karşıtlıklara dikkat çekerek bunun tehlikelerini vurgulamaktadır. O'Donnell'a göre, Augustinus'un Hristiyanlık anlayışında ve onun zamanından bu yana Hristiyanlığın Batılı yorumlarında derin kökleri olan bir bölünme beden ve ruh, bilim ve din, terapi ve ceza vb. gibi çok çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. Böyle bir ayrım, ana akım Batı kültürlerinde bedenin ve kadınların karmaşık görülmesini ve patolojik bir şekilde haklarından mahrum bırakılmasını desteklemektedir.⁷⁴

Erken Yunan felsefesine kadar uzanan toplumsal cinsiyet çağrışımları göz önünde bulundurulduğunda, erkekle ilişkilendirilen zihin ya da ruh, kadınla ilişkilendirilen maddeden ya da bedenden bir ayrımı ifade etmektedir. Bu bağlamda, ruh-beden düalizmi, kadınlığın ve kadınların Tanrı'dan daha uzak olduğuna dair sembolik çağrışımları daima pekiştirmiştir. Nitekim, Augustinus da değersizleştirilmiş bedeni dişil olanla özdeşleştirdiği için, kadınları Tanrı'ya yakınlaşmayı engelleyen şeylerle ilişkilendirmektedir.⁷⁵ Tekvin'deki düşüş ya da ilk günah Augustinus tarafından son derece değersizleştirilmiş bir bedenlenmeyle tasvir edilmektedir. Augustinus'a göre, Adem ve Havva yasak meyveyi yemelerinin ardından değersiz bir bedene inmişlerdir. Bu kapsamda, Augustinus *Paganlara Karşı Tanrı Devleti*'nde, Adem ve Havva'nın işlediği suçtan dolayı çektikleri ilk cezayı anlatır.⁷⁶ Augustinus'a göre, insan ilk günah yüzünden yeryüzüne düşmüştür ve bunun da suçlusu insan birliğinin zayıf kısmını oluşturan kadındır.⁷⁷

⁷³ Stark, "Augustine on Women: In God's Image, but Less So," 234.

⁷⁴ James O'Donnell, *Augustine: A New Biography*, 191.

⁷⁵ Deutscher, *Yielding Gender: Feminism, Deconstruction and the History of Philosophy*, 142-145.

⁷⁶ Bkz. Augustine, *The City of God against the Pagans*, 555; XIII.13.

⁷⁷ Faruk Akyol, "Ortaçağdan Kadından," 16.

Düalist bir çerçeveden bakıldığında, daha az bedenlenmişlik veya bedenin iradeye tabi kılınması, Tanrı'ya yakınlık anlamına gelmektedir. Buna karşın, bedenlenmenin egemenliği altında olmak, kadının etkisi altında olmayı simgelemektedir. Bu nedenle, erkeğin değersizleştirilmiş bir bedenlenme içine düşüşü, kadının egemenliği altında olmanın ek utancını temsil etmektedir. Kadının çağrışımları, erkek tarafından direnilmesi gereken beden çağrışımlarıdır. Kadın, iradeyi ya da zihni değil, erkeğin iradesine karşı çıkan bedensel alanı imlemektedir.⁷⁸ Nitekim, Augustinus *İtiraflar*'da kadınları, kendisini tamamen Tanrı'ya adayarak bekâr bir Hristiyan hayatı sürme amacını tam olarak gerçekleştirebilmesinin önünde büyük bir engel olarak görmektedir.⁷⁹

Augustinus için, erkeğin de kadının da ruhaniliği dışıl ilke olan beden aşılmasını içerir. Erkekler söz konusu olduğunda tanrısallık, beden üzerindeki irade kaybını temsil eden kadından uzak durmanın bir dizi sembolik çağrışımına tekabül eder. Ancak kadınlar için tanrısallık, kadınların sembolik olarak temsil ettikleri bedeni aşmaları gerektiği şeklinde daha sorunlu bir anlayışı ifade etmektedir. Tanrısallık kadınların "kendilerinden" uzak durmalarını gerektirmekte, yani onların erkekleşmesini içermektedir.⁸⁰ Kadınları bir eril olma sürecine dahil eden Augustinus için, nesil meydana getirme görevini gerçekleştirmemiş, melek hayatı yaşayan, dişi doğasını aşan bir kadın, erkekleşmiş olarak kabul edilmektedir.⁸¹

Kadın, beden ve Tanrı'dan uzaklık arasında kurulan bu metaforik ilişkiye rağmen, hatırlanacağı gibi Augustinus, rasyonel varlık olarak kadınların erkeklerle eşit derecede Tanrı'nın suretinde yaratıldığını, Yaratıcı'nın suretinde erkek ya da dişi olmadığını öne sürmektedir.⁸² Ancak, Augustinus'un bu söylemi, kadının erkek karşısındaki ikincil konumunu, erkeğe tabi olma durumunu etkilememektedir:

Birlikte yaşamak için, birinin diğerine itaat etmesini emretmesinin gerekli olduğunu varsayalım.... Biri önce, diğeri sonra yaratılmış olsaydı, özellikle de ikincisi kadın gibi birinci yaratılışından yaratılmış olsaydı, bunu devam ettirecek bir düzen eksik olmazdı.⁸³

Deutscher'ya göre, Kitab-ı Mukaddes'in Havva'nın Adem'in kaburga kemiğinden meydana geldiğini bildiren açıklaması, kadınların erkeklere

⁷⁸ Deutscher, *Yielding Gender: Feminism, Deconstruction and the History of Philosophy*, 143.

⁷⁹ Bkz. Augustinus, *İtiraflar*. çev. Çiğdem Dürüşken, 236; VIII.5.10.

⁸⁰ Deutscher, *Yielding Gender: Feminism, Deconstruction and the History of Philosophy*, 145.

⁸¹ Rosemary Radford Ruether, "Misogynism and Virginal Feminism in the Fathers of the Church," 160-161.

⁸² Deutscher, *Yielding Gender: Feminism, Deconstruction and the History of Philosophy*, 145.

⁸³ Augustine, *Political Writings*, 252; IX.5.

doğal olarak itaat etmesini desteklemek için kullanılmıştır.⁸⁴ Nitekim, *Evliliğin İyiliği Üzerine* adlı çalışmasında Augustinus şu ifadelerle yer vermektedir: “İnsan toplumunun ilk doğal bağı erkek ve kadındır. Tanrı bunların her birini tek başına yaratmamıştır... Birini diğerinden yaratmıştır... Her iki cins arasında dostça ve gerçek bir birlik, biri hükmettiği ve diğeri itaat ettiğinde mümkündür.”⁸⁵ *Nefsine Hakim Olmak Üzerine* adlı çalışmasında ise Augustinus, kadının erkeğe boyun eğmesini, bedeninin ruha boyun eğmesine benzetmektedir:

Elçi bize üç birlikten söz etmiştir: Mesih ve kilise, koca ve karı, ruh ve beden. Bunlardan birincisi ikincisinin iyiliği için danışır, ikincisi birincisine hizmet eder... Karı ve koca birbirlerine karşı nasıl davranmaları gerektiği konusunda emir ve örnek alırlar. Emir şudur: Kadınlar Rab’be boyun eğdikleri gibi kocalarına da boyun eğsinler; çünkü koca kadının başıdır.⁸⁶

Yine, *Maniheistlere Karşı Yaratılış Üzerine*’de erkeğin yöneten kadının ise itaat eden olduğunu belirten Augustinus, eril aklın ruhun hayvani kısmını kontrol altında tutması gerektiğini açıkladıktan sonra, kadının bu itaatin bir örneğini sağlamak için yaratıldığını söyler.⁸⁷

Kadın ve erkeğin her ikisi de Tanrı’nın iradesine tabi iken, Augustinus kadının erkeğe göre ikincil olduğu ve erkeğin iradesine tabi olduğu bir hiyerarşi kurmaktadır. Augustinus’un cephesinden bakıldığında, ruhlar olarak erkek ve kadın Tanrı’nın gözünde eşittir, ancak beden olarak erkek, kadının sahip olmadığı bir anlamda Tanrı’nın suretinde yaratılmıştır. Kadın, fiziksel olarak erkeğe bağlıdır, çünkü erkeğin kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Dolayısıyla, kadın ve erkek hem eşit hem de eşit olmayan olarak kabul edilmektedir. Yaratılış sırası bakımından, erkek kadından önce yaratıldığından, yaratılış sırası olarak kadın ve erkeğin eşit olmadığı açıktır. Ancak, Augustinus bunu politik ve sosyal alanı kapsayacak şekilde genişletmiştir. Augustinus için, kadın ve erkek sadece bedensiz ruhlar olarak Tanrı’nın gözünde eşittirler. Kadının erkeğe itaat etme rolünü asla sorgulamayan Augustinus’a göre, kadınlar ve erkekler ancak “Tanrı Devleti”nde eşit olacaklardır.⁸⁸

Hiyerarşik düalist bir bakış açısına sahip olan Augustinus’da zihin-beden, üst akıl-alt akıl ayrımlarının yanı sıra, içsel insan ve dışsal insan şeklinde bir ayrım daha karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu ayrımların, Augustinus’un kadın-

⁸⁴ Deutscher, *Yielding Gender: Feminism, Deconstruction and the History of Philosophy*, 144.

⁸⁵ Augustine, “On The Good of Marriage,” 507;1.

⁸⁶ Augustine, “On Continence,” 499; 23.

⁸⁷ Augustine, *On Genesis against the Manichees and On the Literal Interpretation of Genesis*, 30; II.11.15.

⁸⁸ Deutscher, *Yielding Gender: Feminism, Deconstruction and the History of Philosophy*, 145.

erkek ayırımına koşut durumda olduğu akılda tutulmalıdır. *Teslis Üzerine*'nin XII. kitabının 1. bölümünde, Augustinus dışsal insanın dünyevi bir varlık olduğunu ve deneyimini hayvanlarla paylaştığını belirterek dışsal insana zamansallığı, duyuları, hayatta kalma içgüdülerini ve hafızayı atfeder:

...dışsal insan ve içsel insan arasındaki sınır çizgisinin nereye yerleştirileceğini görelim. Ruhumuzda hayvanlarla ortak olan her şeyin dışsal insanla ilgili olduğu doğru bir şekilde söylenebilir, çünkü "dışsal insan" derken yalnızca bedeni değil, aynı zamanda bedenin yapısının ve tüm duyuların canlılığını aldığı ve dışsal şeyleri algılamak için donatıldığı kendine özgü yaşam türünü de kastediyoruz. Halihazırda algılanmış ve hafızamızda sabitlenmiş olan şeylerin imgeleri hatırlama yoluyla tekrar görüldüğünde, hala dışsal insanla ilgili bir şeyle ilgileniriz. Tüm bu konularda hayvanlardan bir farkımız yoktur, tek farkımız bedenimizin eğik değil, dik olmasıdır. Böylece bizi yaratan tarafından, daha iyi yanımızda, yani zihnimizde, zihnimizi daha iyi olan şeylere vermememiz için değil, hayvanlar gibi olmamamız gerektiği konusunda uyarıyoruz, bedenimizin dikliği ile onlardan farklıyız. İradenin bu tür şeylerde dinlenmesini arzulamak bile zihni alçaltmaktır. Ama, nasıl ki beden kendi doğası gereği bedensel şeylerin en yücesine yükseltiliyorsa, ruhsal bir töz olan akıl da ruhsal şeylerde en yüce olana yükseltilmelidir, gururun coşkusuyla değil, adaletin dindarlığıyla.⁸⁹

Yukarıda görüldüğü gibi, Augustinus'a göre, insan ile hayvan arasında bedensel olarak tek farklılık insan bedeninin dik duruşudur. İnsanın iki ayaklı doğasını bir kenara bırakırsak, insan hayvandan farklı olarak başını göklere, değişmeyen hakikat alemine kaldırır. İnsan bakışlarını ebedi olana, zamansal olmayana, göksel gerçekliğe sabitler ve zamansal faaliyetlerine ilişkin ahlâki yargılarda bulunur. Augustinus için bu farklılık, içsel insanın bir tezahürü durumundadır ve Tanrı suretinin insana mirasının özünü oluşturur. Bedenle ve onun günlük uğraşlarıyla ilgili olan her şey dışsal insana dairedir. Augustinus'a göre dışsal insan Tanrı'nın sureti durumunda değildir. Geçici faaliyet içine çekilen kısımda Tanrı'nın suretini bulamayacağımızı düşünen Augustinus için zamansallık, Tanrı'nın suretini yansıtan bir şey değildir. Bu noktada içsel insanın dışsal insanla olan ilişkisi karşımıza çıkmaktadır.⁹⁰

Augustinus bunun ne anlama geldiğini açıklığa kavuşturmak için, Tekvin'in 2. kısmında karşımıza çıkan kadın ve erkek arasındaki ilişkiye odaklanır ve insanın kökenine ilişkin kutsal metindeki yaratılış açıklamasına dayanarak akli yine erkeklerle, bedeni ise yine kadınlarla ilişkilendirir.

⁸⁹ Augustine, *On the Trinity Books 8-15*, 82-83; XII.1.1.

⁹⁰ Groth, "Women and the Imago Dei: Gender Ontology in St. Augustine's Thought," 58-59.

Tekvin 2:18, 2:22 ve 2:23'te kadının erkekten türediği, Tanrı'nın Havva'yı yaratmak için Adem'in bedeninin bir parçasını kullandığı, bu nedenle Adem'in onu kendisinin bir parçası ya da uzantısı olarak gördüğü yazılıdır.⁹¹

Benzer şekilde, Augustinus da dışsal insanı içsel insanın bir parçası ya da uzantısı olarak görmektedir. Tıpkı Havva'nın Adem'in yardımcısı olarak yaratılması gibi, dışsal insan da içsel insanın bir yardımcısı durumundadır. Havva, Adem'e destek olma misyonu ile Tanrı tarafından Adem'den türetilmiştir. Bu bağlamda, Augustinus kadını bedensel, zamansal gerçeklikle ilişkilendirmektedir; erkeğin sorumluluğunu ise nihai gerçekliği ve hakikati düşünmek olarak belirlemektedir. Augustinus'un bu düşüncesi, onun *Paganlara Karşı Tanrı Devleti* adlı çalışmasının XIV. kitabının 11. bölümünde yer alan kutsal metindeki Düşüş'e ilişkin açıklamasına da yansımıştır:

...Şeytan, meleksi boyu ve üstün doğası sayesinde, yılanı ruhsal kötülükte kendisine tabi kıldı ve onu aracı olarak kötüye kullanarak kadınla aldatıcı konuşmalar yaptı. Hiç kuşkusuz, amacını aşamalı olarak gerçekleştirmek için insan çiftinin zayıf olmalarıyla başladı, erkeğin o kadar kolay kandırılmayacağını ya da kendi hatasıyla tuzağa düşürülemeyeceğini, ancak bir başkasının hatasına yenik düşeceğini varsaydı. [...] Kadın, yılanın sözünü doğru olarak kabul etti. Adem ise, onun günahını paylaşma pahasına bile olsa, tek yoldaşından ayrılmak istemedi.⁹²

Augustinus, yılanın Havva'yı kandırmak için tüm kurnazlığını kullandığını, çünkü kadının erkeğe göre saf ve yılanın aldatmacasına karşı savunmasız olduğunu belirtir. Öte yandan, Adem'in günahı, Havva'yı günahında yalnız bırakmayı reddetmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Düşüş'te onunla birlikte olmak için Adem isteyerek ve bilerek Tanrı'ya itaatsizlik etmiştir. Görüldüğü gibi, Augustinus'un Düşüş'e yönelik yorumunda kadın muhakeme ve zekâdan yoksun olarak tasvir edilirken, erkek (gururlu ve günahkâr olsa da) bilgi ve bilgelikle dolu olarak tasvir edilmektedir. Burada, Adem'e yardımcı olsun diye Adem'in bedeninden yaratılan Havva'nın, Adem'den olduğunu ama Adem'le ne özdeş ne de ona eşit olduğunu görmekteyiz. Havva, Adem'in daha küçük bir parçasıdır, onda eksik olan şey, yalnızca erkeğe mahsus olan içsel insanın güçlü duygusudur. Böyle önemli bir parçası eksik olduğu için, Şeytan, kadını günah işlemeye ikna etmekte hiç zorlanmamıştır. Augustinus kadını, içsel erkeğin bilgeliğinden yoksun olarak gördüğü için, onu geçici faaliyetlerle ve dünyevi meselelerle ya da pratik bilgelikle ilişkilendirmektedir.⁹³ Çünkü, Augustinus

⁹¹ The Old Testament: Volume: I Genesis-Esther, 2:18, 2:22, 2:23.

⁹² Augustine, *The City of God against the Pagans*, 606; XIV, 11.

⁹³ Groth, "Women and the Imago Dei: Gender Ontology in St. Augustine's Thought," 58-59.

da tıpkı Platon gibi, kadının arzusallık kısmı fazlaca çalışan bir varlık olduğu kanısındadır. Oysa Adem *Imago Dei* bir tarzda yaratılmıştır, dolayısıyla onun ruhsallığı, yüksek zihinsel yetileri kadınınkinden fazladır. Buna karşın, kadında bedensel yöne dayalı aşağı yetiler baskındır.⁹⁴

Augustinus, Tanrı'nın kadınlarla ilgili amacının, erkeğin başını gökyüzüne doğru kaldırıp Tanrı'ya odaklanabilmesi, Tanrı'ya ibadet etmesi, içsel insanın gelişmesi için erkeğin yardımcısı ve dünyevi işlerin bekçisi olmak olduğunu düşünür.⁹⁵ Augustinus'a göre, eğer tapınak özel bir ibadet yeriye ve eğer tapınılan Tanrı'nın sureti ise, kadında eksik olan içsel insan erkekte ortaya çıkıyorsa, dünyevi şeylerle ilgilenen kadın başını örtmelidir. Augustinus, burada Pavlus'un sözlerine yer verir: "Sapkınlığa düşen, günaha sürüklenen kadın - Havva'nın Aden Bahçesi'ndeki günahı-, eğer imanda, sevgide ve kutsallıkta ağırbaşlılıkla devam ederse, çocuk doğurmakla kurtulacaktır."⁹⁶

Augustinus'a göre, kendi rolünün ve içindeki tanrısal suretin farkında olan dindar bir kadın, hayat vererek Tanrı'yı sevmelidir. Gerçek anlamda doğurarak, mecazi anlamda ise dindar yaşam tarzıyla ve fedakâr bir sevgiyle bu mümkün olmaktadır. Doğurmak bu bağlamda özel bir öneme sahiptir. Augustinus'un görüşüne göre erkek, kadınla ilişki yoluyla fiziksel olarak çocuk sahibi olur, metafiziksel olarak ise akli aracılığıyla hakikati doğurur. Burada kadının rolü, çocuk doğurmak ve iyi eylemleriyle erkeğin doğurduğu hakikati taşımaktır. Böylece kadın, erkeğin rehberliği altında, Tanrı tarafından içsel insana -erkeğe- vahyedilen hakikati yaşar.⁹⁷

Augustinus, hem erkek hem de kadın zihninin ortak bir doğaya sahip olduğunu, zihnin ebedi fikirleri düşünme ya da onlara danışma potansiyeline ya da yeteneğine erkeklerin yanı sıra kadınların da sahip olduğunu söylemiş olmasına karşın, Augustinus için söz konusu yetenek tam olarak, üst akıllı ya da içsel insanı imleyen erkek için söz konusudur. Bununla birlikte, biraz farklı bir şekilde de olsa bu yetenek kadında da bulunmaktadır. Tanrısal suret, kadının yaşamında erkeğinkinden farklı bir şekilde gerçekleşmektedir. Kadında olan, orijinal muadilinde (erkek) olduğu gibi saf bir akıl değil, çarpıtılmış bir akıldır. Yine de, kadın Tanrı'yı tanıma yeteneğine sahip olduğu için, yalnızca dindar davranışlarda bulunmayı ve tanrısal karakter geliştirmeyi amaçlayarak ilahi aklın bir biçimini muhafaza edebilir.⁹⁸

⁹⁴ Akyol, "Ortaçağdan Kadından," 16-17.

⁹⁵ Groth, "Women and the Imago Dei: Gender Ontology in St. Augustine's Thought," 62.

⁹⁶ Augustine, *On the Trinity* 8-15, 90; XII. 7. 11.

⁹⁷ Groth, "Women and the Imago Dei: Gender Ontology in St. Augustine's Thought," 63.

⁹⁸ Groth, "Women and the Imago Dei: Gender Ontology in St. Augustine's Thought," 60-61.

Sonuç olarak, Augustinus kadınların Tanrı'nın suretinde yaratıldığını ontolojik ve ruhani anlamda kabul etmektedir, ancak bu düşünceyi sonuna kadar götürmemektedir. Stark, bunun nedenini Augustinus'un ruhani ve fiziksel olanı bütünleştirmedeki başarısızlığına bağlamaktadır. Bu başarısızlık, kadınların erkeklerden sadece bedensel olarak farklılıkları konusunda değil, aynı zamanda politik ve toplumsal olarak da kendini göstermektedir. Çünkü, Augustinus için rasyonel varlık olarak kadınların erkeklerle eşit derecede Tanrı'nın suretinde yaratılmış olması fiziksel, zamansal ve sosyal dünyada hiçbir fark ortaya çıkarmamaktadır. Kadın, erkek karşısında yine ikincil bir konumdadır. Bu noktada Stark, haklı olarak, kadının tanrısallık statüsüne sadece ruhani anlamda sahip olmasının fiziksel, zamansal ve sosyal dünyada eğer hiçbir etkisi yoksa, o halde insan olarak kadınların ruhani anlamda Tanrı'nın suretini taşımalarının ne fark yarattığı sorusunu sormaktadır. Augustinus tarafından kadınların Tanrı'nın suretini taşıma statüsü, ancak onların bedenlerinden, kadın olma halinden vazgeçmek durumunda kaldıkları takdirde kabul edilmektedir.⁹⁹ Stark'a göre, Augustinus için kadınlar tanrısallık suret statüsünü taşıdıklarında, erkeklerden asla beklenmeyen bir bedel ödemek zorundadırlar; yani bedensizleşmek ve kadın olarak cinsiyetsizleşmek durumundadırlar. Augustinus kadınlardan istediği bu bedeli, erkeklerden asla talep etmemektedir. Kadınları "cinsiyetlendirilmiş bir öteki" olarak gören Augustinus, erkekleri bir norm olarak kabul etmekte ya da erkeğin evrensel insanı temsil ettiğini düşünmektedir. Stark, Augustinus'un elinde eşitlik ve karşılıklılık paradigması ortaya koymasını sağlayacak çok önemli kavramsal araçlar olmasına rağmen bunu yapmamış olmasını, Batı Hristiyanlığının en büyük başarısızlıklarından biri olarak görmektedir ve günümüzde de akademisyenlerin ve aktivistlerin hâlâ bu başarısızlığın üstesinden gelmeye çalıştıklarının altını çizmektedir.¹⁰⁰ Benzer şekilde Børreson da, Augustinus'un kadının doğası ve işlevi hakkında öne sürdüğü düşünceleri eril bir bakış açısıyla ortaya koyduğuna dikkat çekmektedir. Erkeğin insan varlığı ile özdeşleştirilmesine dayanan bu bakış açısına göre, erkek örnek insandır ve kadın bu normdan farklıdır.¹⁰¹ Ruether ise, Augustinus'un kadın tanımını koşullandıran şeyin, erkek-kadın düalizminin ruh-beden düalizmine asimile edilmesi olduğunu söyler. Ruether'a göre,¹⁰² Augustinus'da erkek-kadın düalizmi ruh-beden düalizmiyle özdeşleştirildiği

⁹⁹ Stark, "Augustine on Women: In God's Image, but Less So," 233-235.

¹⁰⁰ Stark, "Introduction," 36-39.

¹⁰¹ Børresen, *Subordination and Equivalence: The Nature and Role of Woman in Augustine and Thomas Aquinas*, 329.

¹⁰² Ruether, "Misogynism and Virginal Feminism in the Fathers of the Church," 156-158.

için, kadın kendi kendine yeten, erkekle eşit onura sahip, kendi başına Tanrı'nın sureti olan bütün bir kişi olarak görülmemektedir.

Sonuç

Bir değer içerimine sahip olarak öne sürülen tüm düalist düşünce biçimleri, her alanda baskı doktrinlerini mümkün kılar. Birliktelik düşüncesi yerine, ayrılık düşüncesini besleyen hiyerarşik düalist düşünce radikal dışlayıcılığın, ayrıcalıkların ve her türlü hâkimiyet ilişkisinin kaynağı durumundadır. Hükmetme ve ayrıcalıklı olma yolunu açan hiyerarşik düalist düşüncenin aşılması, baskı ve tahakkümü dışlayan, ayrılık düşüncesi yerine birliktelik düşüncesini vurgulayan bağımlılık ve dayanışma düşüncesinin benimsenmesiyle mümkündür.

Bu çalışmada normatif, hiyerarşik düalist düşünce biçiminin izdüşümlerinden biri olan androsentrizmin, her alana olduğu gibi yorum tarihine de hâkim olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Din felsefesi tarihinde, kutsal kitapların kanon statüsü kazanmış yorumlarındaki eril-paternal tasavvurların irdelenmesi, erkeğin Tanrı'yla kurduğu ayrıcalıklı ilişkiden kadının dışlandığı koşulların istikrarsızlığının ifşa edilmesi, cinsiyet önyargısının tamamen ortadan kaldırılmasına yetmese bile en azından zayıflatılmasına yardımcı olabilir. Bu kapsamda, kanonik düşünürlerin kadınlık hakkındaki düşünce ve yorumlarının eleştirel bir şekilde irdelenmesi elzemdir. Çalışma, bu amaç doğrultusunda, kanonik düşünürlerden biri olan Aurelius Augustinus'un kadınların da tıpkı erkekler gibi Tanrı'nın suretinde yaratıldığını düşünüp düşünmediği konusunu ele almıştır. Zira, bu konu Augustinus'un kadının statüsü ve rolüne yönelik düşüncelerinin merkezinde yer almaktadır.

Augustinus'un metinlerinde, kadınların tanrısal suretin tam olarak taşıyıcısı olma statüleri bulanık bir durumdadır. Onun metinlerinin bu konuya ilişkin bazı belirsizlikler ve çelişkiler içermesi, birbirinden farklı yorumların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Augustinus'a göre, kadınlar erkeklere hem tabi hem de onlarla eşdeğerdir. Kadın ve erkeğin ruhani açıdan eşit olduğunu savunmasına karşın kadını bedenle, erkeği akılla ilişkilendiren Augustinus, kadını bedensel farklılık bakımından aşağı görmektedir. Kadının bedensel olarak aşağı bir konumda olmasını da daha düşük bir akıl biçimiyle ilişkilendirmektedir. Oysa, kadın ruhani olarak erkeğin eşdeğeri olduğundan doğası gereği irrasyonel değildir. Buna rağmen, Augustinus bedenin ruha tabi kılınması düşüncesine koşut olarak, kadınları erkeklere tabi olarak konumlandırmaktadır. Augustinus'un erkeği ruh ya da akılla, kadını madde ya da bedenle ve zihni ruhani tefekkürden uzaklaştıran gündelik pratik meseleler alanıyla

ilişkilendirmesi, kadının ruhani doğasını erkeğin ruhani doğasıyla eşdeğer olarak görmesine ters düşmektedir. Ayrıca, aklın cinsiyetinin olmadığına dair söylemini de baltalamaktadır. Kadını hem rasyonel hem de irrasyonel olarak değerlendiren Augustinus'un kadınlık tasavvurundaki bu çelişkili gerilimler, ikircikli söylemler onun Antik Yunan felsefesinden, özellikle de uzlaşmaz ikili karşıtlıklar üzerine kurulu olan Platoncu gelenekten miras aldığı zihin-ruh/beden düalizmi ekseninde okunduğunda daha kolay anlaşılabilir. Augustinus'un Tekvin'deki yaratılış açıklamasıyla Platoncu cinsiyet hiyerarşisini sentezlemeye çalışması, onun kadının doğası ve rolüne ilişkin ikircikli bir anlayış öne sürmesinin nedeni olarak belirmektedir. Kadının erkek karşısındaki ikincil konumunun kavramsal çerçevesini sistematik bir şekilde ilk ortaya koyan filozof Platon'dur. O, erkekle özdeşleştirdiği aklı, insan olmanın daha az önemli olduğu varsayılan diğer yönleriyle kutuplaştıran androsentrik geleneğin bir mimarıdır. Kitab-ı Mukaddes'deki kutsal metinlerin kanon statüsü kazanmış bir yorumcusu olarak Aurelius Augustinus'un da bu geleneğin bir katılımcısı ve sürdürücüsü olduğu rahatlıkla görülebilir. Augustinus'un kendisi belki de içinde yaşadığı dönemin kültürel koşullarından, dönemin sosyal özelliklerinden ötürü öne sürdüğü düşünceyi geliştirmeye cesaret edememiş olabilir. Ama neden her ne olursa olsun, Augustinus'un metinlerinde karşımıza çıkan düşünceler, kadını erkek karşısında değersizleştiren, onu ikincil bir konuma yerleştiren bir teolojiyi şekillendirmiştir. Tekvin'deki 1:27. cümle hem erkeğin hem de kadının Tanrı'nın suretinde yaratıldığını açık bir şekilde beyan etmesine rağmen, Augustinus'un yorumunda kadınlar bedensel farklılıklarından dolayı tam anlamıyla tanrısal suretin taşıyıcısı olarak değerlendirilmemektedir. Kadının bedensel olarak erkekten farklı olması, erkeğin kadından üstün olduğuna dair düşüncenin öne sürülmesinin nedeni olarak belirmektedir. Augustinus tarafından erkek bir norm olarak kabul edilmekte, kadın bu normdan farklı görülerek sadece doğal işlevlerle kısıtlanmaktadır. Kadının sadece üreme kapasitesine vurgu yapılarak doğal işlevlerle sınırlandırılması, bir olanaklar varlığı olan insanın onurlu, değerli, haysiyetli bir yaşantıya sahip olma hakkına ve kapasitesine ket vurmakta, kadının ruhsal ve akılsal olarak köretilmesine neden olmaktadır.

Augustinus tarafından üst akılla ya da içsel insanla ilişkilendirilen erkek, tam anlamıyla tanrısal suretin taşıyıcısı durumundadır. Erkekten türetilmiş olan kadının dünyevi doğası baskın olduğundan, tanrısal suret kadında biraz çarpıtılmış ya da eksik bir şekilde bulunmaktadır. Yaratılış sırası bakımından erkek kadından önce yaratıldığından, yaratılış sırası olarak kadın ve erkek eşit değildir. Ancak, Augustinus bunu politik ve sosyal alanı kapsayacak şekilde genişletmiştir. Böyle bir genişletme, günümüzde dahi cinsiyetler

arasındaki eşitsiz politik, ekonomik ve sosyal ilişkileri meşrulaştırılmaya yönelik olarak iş görmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma cinsiyetler arasındaki eşitsizlik ve adaletsizlikleri doğallaştırmaya ya da meşrulaştırmaya yol açtığı gerekçesiyle insan değerine ilişkin bir hiyerarşi ortaya koyulmasına karşı çıkmaktadır. Eşitlik ilkesi insan onuruna saygı nosyonunun ön koşulunu oluşturduğundan, cinsiyetler arasındaki eşitsizliğe insan onurunun, insan haklarının ihlali temelinden bakmaktadır. İnsan onuruna ve kişiliğine saygının cinsiyet temelinden bağımsız olarak görülmesi her şeyden önce etik bir gerekliliktir. Böyle bir görmenin öğrenilmesine, kanonik düşünürlerin kadınlık hakkındaki düşünce ve yorumlarının eleştirel bir şekilde irdelenmesine yönelik çalışmaların yapılması önemli katkılar sağlayabilir. Bu düşünce doğrultusunda felsefi bir katkı sunmayı amaçlayan bu çalışmanın, gelecekte benzer konu ile ilgili yapılacak olan yeni çalışmaların artmasına vesile olacağı düşünülmektedir.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest:

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support:

Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

YZ Kullanım Beyanı / Declaration of AI use:

Yazar, bu çalışmayı oluştururken yapay zeka destekli teknolojileri kullanmadığını beyan etmiştir. / The author declared that no AI-assisted technologies were used in the creation of this article.

KAYNAKÇA

- Akyol, Faruk. "Ortaçağdan Kadından." *Kadın Araştırmaları Dergisi* 4 (1996): 13-24.
- Augustine. *On Genesis against the Manichees and On the Literal Interpretation of Genesis: An Unfinished Book*. trans. Roland J. Teske. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 1991.
- Augustine. *Political Writings*. trans. Michael W. Tkacz and Douglas Kries. eds. Ernest L. Fortin and Douglas Kries. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1994.
- Augustine. *The City of God against the Pagans*. ed.&trans. Robert W. Dyson. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Augustine. *On the Trinity Books 8-15*. ed. Gareth B. Matthews. trans. Stephen McKenna. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Augustine, St. "On Continence." *A Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church Vol.3 (St. Augustin on the Holy Trinity, Doctrinal Treatises, Moral Treatises)*. ed. Philip Schaff, içinde 487-505. Indianapolis:

- Liberty Fund, INC, 2010a. Erişim 11 Mayıs 2024. https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/2273/Schaff_1330-03_EBk_v6.0.pdf
- Augustine, St. "On The Good of Marriage." *A Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church. Vol.3 (St. Augustin on the Holy Trinity, Doctrinal Treatises, Moral Treatises)*. ed. Philip Schaff, içinde 506-526. Indianapolis: Liberty Fund, INC, 2010b. Erişim 11 Mayıs 2024. https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/2273/Schaff_1330-03_EBk_v6.0.pdf
- Augustine. *Confessions*. trans. Thomas Williams. Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc, 2019.
- Augustinus. *İtirafklar*. çev. Dominik Pamir. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.
- Augustinus. *İtirafklar*. çev. Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2009.
- Augustinus. *Tanrı Devleti*. çev. Öncel Sencerman. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2021.
- Berktaş, Fatmagül. *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hristiyanlıkta ve İslamiyette Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*. İstanbul: Metis Yayınları, 1996.
- Bird, Phyllis A. "Male and Female He Created Them": Gen. 1.27b in the Context of the Priestly Account of Creation." *Harvard Theological Review* 74:2 (1981), 129-160.
- Bird, Phyllis A. *Missing Persons and Mistaken Identities: Women and Gender in Ancient Israel*. (Overtures to Biblical Theology). Minneapolis: Fortress Press, 1997.
- "Birinci Korintliler."
- <https://www.kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=1125&mc=5&sc=1111> (28.02.2025).
- "BirinciTimoteyus."
- <https://www.kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=1178&mc=5&sc=1176> (28.02.2025).
- Bordo, Susan. *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and the Body*. Tenth Anniversary Edition. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2003.
- Bowery, Anne-Marie. "Monica: The Feminine Face of Christ." *Feminist Interpretations of Augustine*. ed. Judith Chelius Stark, içinde 69-95. University Park, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2007.
- Børresen, Kari Elisabeth. *Subordination and Equivalence: The Nature and Role of Woman in Augustine and Thomas Aquinas*. Washington, D.C. : University Press of America, 1981.
- Børresen, Kari Elisabeth. "In Defence Of Augustine: How Femina Is Homo." *Augustiniana* 40:1-4 (1990): 411-428. Erişim 16 Ağustos 2023. <http://www.jstor.org/stable/44992513>
- Burrus, Virginia ve Catherine Keller. "Confessing Monica." *Feminist Interpretations of Augustine*. ed. Judith Chelius Stark, içinde 119-145. University Park, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2017.

- Casagrande, Carla. "Korunan Kadın." çev. Ahmet Fethi. *Kadınların Tarihi II: Ortaçağ'ın Sessizliği*. eds. Georges Duby and Michelle Perrot, içinde 75-105. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.
- Crouse, Robert. "Pauis Mutatis Verbis: St Augustine's Platonism." *Augustine And His Critics*. ed. Robert Dodaro ve George Lawless, içinde 37- 50. New York: Routledge, 2000.
- Dalarun, Jacques. "Ruhban Bakış." çev. Ahmet Fethi. *Kadınların Tarihi II: Ortaçağ'ın Sessizliği*. eds. Georges Duby and Michelle Perrot, içinde 25-50. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.
- Deutscher, Penelope. *Yielding Gender: Feminism, Deconstruction and the History of Philosophy*. London and New York: Routledge, 1997.
- Dupont, Anthony. "Augustine's Relevance For Contemporary Religious Education. A Deconstructive And Constructive Reading Of Augustine." *Edetania* 48 (2015): 61-79.
- Durğun, Serpil. "Platon'un Timaios Diyalogunun Feminist Okuması." *Sosyal ve İnsani Bilimler: Teori, Güncel Araştırmalar ve Yeni Eğilimler/2*. ed. İbrahim Serbestoğlu, içinde 43-64. Cetinje-Montenegro: IVPE, 2020.
- Fiorenza, Elisabeth Schussler. *In Memory of Her: Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*. Tenth Anniversary Edition. New York: The Crossroad Publishing Company, 1994.
- Freeland, Cynthia A. "Schemes and Scenes of Reading the Timaeus." *Feminist Reflections on the History of Philosophy*. eds. Lilli Alanen and Charlotte Witt, içinde 33-50. Boston: Kluwer Academic Publishers, 2004.
- Groth, Philip. "Women and the Imago Dei: Gender Ontology in St. Augustine's Thought." *International Journal of Undergraduate Research and Creative Activities* 9:2 (2023): 56-64. <https://doi.org/10.7710/2155-4838.1168>
- Horowitz, Maryann Cline. "The Image of God in Man - Is Woman Included?" *Harvard Theological Review* 72:3-4 (1979): 175-206. Erişim 20 Ocak 2024. <https://www.cambridge.org/core/journals/harvard-theological-review/volume/3526F6D83099C9FC6F1078617A84A34E>
- Jones, William Thomas. *Ortaçağ Düşüncesi Batı Felsefesi Tarihi*. 2. cilt. çev. Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2006.
- Keller, Evelyn Fox. *Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler*. çev. Ferit Burak Aydar. İstanbul: Metis Yayınları, 2005.
- Kömürcüoğlu, Şeyma. *Quis Ut Deus: Orta Çağ Felsefesinde Bir Model Olarak Tanrı*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2023.
- Lloyd, Genevieve. *Erkek Akıl: Batı Felsefesinde Erkek ve Kadın*. çev. Muttalip Özcan. 2. basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Matter, E. Ann. "Christ, God, and Woman in the Thought of St. Augustine." *Augustine and His Critics*. eds. Robert Dodaro and George Lawless, içinde 163-174. New York: Routledge, 2000.
- McCormick, Betsy. *A Study of the Idea of "Woman" in the Western Tradition*. (2000): 1-52. Erişim 04 Ocak 2024. https://www.mtsac.edu/governance/committees/salaryandleaves/sabbatical_reports/1999-2000/McCormick_Betsy.pdf

- McDuffie, Felecia. "Augustine's Rhetoric of the Feminine in the Confessions: Woman as Mother, Woman as Other." *Feminist Interpretations of Augustine*. ed. Judith Chelius Stark, içinde 97-118. University Park, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2007.
- McWilliam, Joanne. "Augustine's Letters to Women." *Feminist Interpretations of Augustine*. ed. Judith Chelius Stark, içinde 189-202. University Park, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2007.
- Meconi, David Vincent. "Grata Sacris Angelis: Gender and the Imago Dei in Augustine's De Trinitate XII." *American Catholic Philosophical Quarterly* 74: 1 (2000): 48-62.
- Meyers, Carol. *Rediscovering Eve: Ancient Israelite Women in Context*. New York: Oxford University Press, 1988.
- O'Donnell, James. *Augustine: A New Biography*. New York: Harper Collins e-books, 2006.
- Platon. *Phaidon*. çev. Suut K. Yetkin ve Hamdi R. Atademir. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Platon. *Timaios*. çev. Erol Güney ve Lütfi Ay. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2001.
- Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz. XXII. baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Plumwood, Val. *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*. çev. Başak Ertür. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Rogerson, John William. *Genesis 1-11 Old Testament Guides*. ed. Roger Norman Whybray. England: Sheffield Academic Press, 1991.
- Rudolph, Kurt. "Maniheizm," çev. Mustafa Bıyık. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2002): 378-393.
- Ruether, Rosemary Radford. "Misogynism and Virginal Feminism in the Fathers of the Church." *Religion and Sexism: Images of Woman in the Jewish and Christian Traditions*. ed. Rosemary Radford Ruether, içinde 150-183. New York: Simon and Schuster, 1974.
- Ruether, Rosemary Radford. "Augustine: Sexuality, Gender, and Women." *Feminist Interpretations of Augustine*. ed. Judith Chelius Stark, içinde 47-67. University Park, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2007.
- Sreedhar, Susanne. "Feminist History of Philosophy." *Philosophy: Feminism*. ed. Carol Hay, içinde 141-166. Macmillan Interdisciplinary Handbooks, Farmington Hills, MI: Macmillan Reference USA, 2017.
- Stark, Judith Chelius. "Introduction." *Feminist Interpretations of Augustine*. ed. Judith Chelius Stark, içinde 1-45. University Park, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2007a.
- Stark, Judith Chelius. "Augustine on Women: In God's Image, but Less So." *Feminist Interpretations of Augustine*. ed. Judith Chelius Stark, içinde 215-241. University Park, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2007b.
- The Old Testament: Volume: I Genesis-Esther. revisted by Bishop Richard Challoner. Douay-Rheims Version. Fitzwilliam - New Hampshire: Loreto Publications, 2021.
- Tribble, Phyllis. *God and the Rhetoric of Sexuality (Overtures to Biblical Theology 2)*. Philadelphia: Fortress Press, 1978.
- Tuana, Nancy. *Woman and the History of Philosophy*. New York: Paragon House, 1992.